

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Diplomová práce

Jan Brandejs

**Idea státu a císařská vláda v byzantském a
západním císařství v 9. –11. století**

**The Idea of the State and Imperial Rule in
the Byzantine and Western Empire in the
9th to 11th Centuries**

Praha 2014

Vedoucí práce: doc. PhDr. Dana Picková, CSc.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 7. 8. 2012

podpis

Chtěl bych poděkovat doc. PhDr. Daně Pickové, CSc. za odbornou pomoc a podporu, kterou mi během psaní práce poskytla. Rád bych rovněž poděkoval doc. PhDr. Václavu Drškovi, Ph. D. a PhDr. Vladimíru Vavřínkovi, CSc. za cenné rady a podněty, které mi při výběru tématu diplomové práce poskytli.

Abstrakt:

Hlavním cílem této práce bylo provést analýzu politických a správních struktur byzantské říše a západního císařství v časovém rozmezí od konce 9. do poloviny 11. století, a to za pomoci komparativní metody. Autor se pokusil odpovědět na otázky, jak fungovala panovnická moc ve vztahu k politické elitě a jak se rozdílly v institucionálním vývoji v byzantské říši a na západě odrazily ve společenském zřízení. Výzkum zahrnoval analýzu vladařské legitimacy, organizace správy, společenské mentality a abstraktních představ o státě. V závěru práce autor představil základní rysy, kterými se od sebe Byzanc západní říše lišily a zhodnotil další vývoj obou států vzhledem k jejich interní stabilitě a integraci politických elit.

Klíčová slova:

byzantská říše, východofranská říše, římské císařství, idea státu

Abstract:

The present thesis aims to conclude an analysis of political and administrative structures in Byzantium and Western Empire from the end of the 9th until half of the 11th century. This was achieved by means of comparison. The author attempted resolve the issue of mutual relationship between the political elite and the ruler and how differences both in the Byzantine and Western Empires influenced the social system. The research included analysis of ruler legitimacy, organisation of administration, social mentality and abstract ideas of the state. In the conclusion of this work, the author presented the major differences between West and Byzantium and evaluated future development of both states in regard to internal stability and integration fo political elites.

Keywords:

Byzantine Empire, East Francia, Roman Empire, Idea of the State

Obsah

1) Úvod.....	7
2) Legitimita a nástupnictví.....	13
3) Správa státu, ideologie a výkon panovnické moci ve světle socioekonomického vývoje	35
4) Idea státu v Byzanci a na Západě.....	51
5) Závěr	58
Zdroje	62
Prameny	62
Literatura	63

1) Úvod

Předkládaná diplomová práce má za cíl analyzovat a komparovat významné fenomény spojené s vývojem státní ideje a vladařské praxe byzantské říše a západního císařství (popřípadě východofranské říše) v období vlády otonské a sálské dynastie na západě a makedonské dynastie na východě, to znamená přibližně od konce 9. století do poloviny 11. století. Z dosažených výsledků se pokusím vyvodit, jaké měly tyto fenomény pro obě říše důsledky v praxi. Toto časové rozpětí jsem zvolil z několika důvodů: předně je to období, kdy se nejvíce projevíly klasické rysy byzantského byrokratického státu a zároveň se na západě formovalo nové císařství s centrem v jazykově německé oblasti. Vzhledem k tomu, že oběma sledovaným státním útvarům vládli panovníci užívající titul císaře, to znamená panovníka požívajícího alespoň v teoretické rovině nejvyšší světské autority v rámci křesťanského světa, lze komparativní metodu aplikovat právě na tento společný rys. Mimo jiné také z toho důvodu, že se západní dynastie Otonů snažila vyrovnat byzantskému císařství v ideologické rovině, a proto mohlo v prostředí západního císařství docházet k přejímání prvků z byzantské vládní praxe.

K volbě daného tématu mě přivedl předpoklad, že byzantská společnost vykazuje mnoho společných rysů se západoevropskou civilizací. Jedná se především o křesťanství, římské právo a řecko-latinskou kulturní tradici. Pomocí komparace je tak dle mého názoru možné odhalit v rámci vývoje západní středověké společnosti některé prvky, které by jinak zůstaly skryty. Srovnání určitých fenoménů, které se projevíly ve východním i západním císařství, a analýza socioekonomických změn, k nimž v obou říších došlo (nebo tu naopak absentovaly) umožňuje získat novou perspektivu pohledu na vývoj středověkého západu. Touto metodou je rovněž možné odhalit, které jevy, typické pro byzantské poměry, mohly být přežaty na západě, a jakými cestami ovlivnila byzantská říše vývoj západní společnosti.

Záměrně jsem se zaměřil pouze na komparaci některých dílčích prvků, které pokládám pro řešení úkolů, které jsem si stanovil, za důležité, a doplnil ji shrnutím socioekonomického vývoje v daném období. Významné pro mě byly právě ty faktory, které měly vliv na stabilitu vlády, integraci jednotlivých oblastí v rámci zkoumaného státního útvaru nebo se dále promítly do vývoje politické kultury jak na západě, tak v byzantském prostředí. Z tohoto důvodu byly částečně pominuty některé dílčí jevy, například církevní politika nebo prezentace císařů v umění. V případech, kdy jsou tyto jevy nějakým způsobem propojeny s praktickým

vykonáváním vladařské politiky, ale nemají takový dopad na zkoumaný vývoj, je do textu zařazeno kratší shrnutí.

Komparatistika do velké míry spočívá v porovnávání rozsáhlých socioekonomických změn, jejichž dopady se projevují během desetiletí. Z tohoto důvodu bylo nutné popis některých historických událostí zjednodušit a namísto vyčerpávajícího výčtu veškerých sociálních jevů nabídnout shrnující popis společenských struktur v obou státech. Vzhledem k rozdílnému vývoji v italských regionech a z důvodu toho, že politické centrum říše se nacházelo v německých oblastech, zaměřil jsem se především na zaalpské oblasti západní říše, abych tak mohl představit stabilnější model vykonávání vlády v západním prostředí.

Využití komparativní metody v historickém bádání se dočkalo v posledních dekadách velké pozornosti. Zejména starší komparatistika stále vycházela z principu, že vývoj evropské civilizace byl a je ve srovnání s jinými civilizacemi výjimečný, což vedlo k tomu, že se vedle historické analýzy objevovaly také stereotypizace a přílišná zjednodušení vypracovaná tak, aby odpovídala tezím jednotlivých autorů.¹ Cílem této práce je se takovému přístupu vyhnout, nicméně připouštím, že vypracované modely společnosti nemohou zahrnovat všechny variace historického vývoje a zvláštní případy, které se během sledovaného období odehrály. Extrémní případy mající vážné důsledky pro socioekonomický nebo institucionální vývoj Byzance či západního císařství byly nicméně během analýzy brány v potaz.

Komparatistika zaměřená na středověké dějiny se většinou odvíjela od srovnávání feudálních systémů na západě a východě Evropy.² V případě Byzance se ovšem jedná o problematickou záležitost už z toho důvodu, že byzantská společnost do velké míry feudální principy neznala.³ Sice tu existovala instituce, která je považovaná za obdobu západního léna, a to *pronie*, její podobnost je však čistě povrchní. *Pronie* měla mnohem blíže k podobným formám podmíněné držby půdy z oblasti Blízkého Východu. Jedná se především o arabskou

¹ V novější literatuře se již přístup postupně změnil, a to i v užitém názvosloví. O vývoji Evropy se tak často píše jako „zvláštní cestě“ namísto „výjimečné“ či „speciální cesty“. Viz využití výrazu „Sonderweg“ v němčině či „special path“ v angličtině. Moderní výzkum představují především tyto práce: DIAMOND, Jared, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, New York, 2003; HALL, John A., *Powers and Liberties: The Causes and Consequences of the Rise of the West*, Oxford, 1985; 1973; JONES Eric L., *The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, Cambridge, 1987; MCNEILL, William, *The Rise of the West: A History of the Human Community*, Chicago, 1963; MITTERAUER, Michael, *Warum Europa?: mittelalterliche Grundlagen eines Sonderwegs*, München, 2004; NORTH, Douglas C. – THOMAS, Robert P., *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge.

² Komparativní metodu prosadil v moderní době především Marc Bloch. Viz BLOCH, Marc, *Pour une histoire comparée des sociétés européennes*, in: *Revue de Synthèse historique*, 46, 1928, s. 15-50.

³ Nebudeme-li brát v potaz ty části říše, kde se po roce 1204 ustanovila křížácká vláda.

iqta a turecký *timar*. Komparaci *pronie* se západním lénem komplikuje také fakt, že zatímco *pronie* byla instituce do značné míry jednotná, léna získávala za své dlouhé existence mnoho podob, což případné srovnání činí velmi problematickým.

Svoji práci jsem rozdělil do tří kapitol, z nichž první nazvaná *Legitimita a nástupnictví* se zabývá situacemi, které nastaly po smrti jednotlivých panovníků, a problémy, s nimiž se na počátku své vlády potýkaly jejich nástupci. V této části analyzuji metody, které používaly vládnoucí rody k zabezpečení dynastické posloupnosti a k získání potřebné legitimity a sakrality, jež by povznesly vládnoucí rod nad politické elity, a tak zabezpečily budoucnost dynastie. Následně se snažím odpovědět na otázku, do jaké míry umožňovala větší legitimita a posvátnost panovnickovy osobnosti důrazněji a ve větším měřítku prosazovat jeho rozhodnutí vůči politickým elitám.

V druhé kapitole *Správa státu, ideologie a výkon panovnické moci ve světle socioekonomického vývoje* jsem srovnával funkci správních systémů obou říší, to znamená mobilní vládu západního císařství a centrální byrokratickou správu Byzance, soustředěnou v Konstantinopoli. Na základě komparativní metody jsem představil principy vlády, které mohly v obou státních útvarech stabilizovat či naopak destabilizovat vládu, a snažil jsem se určit, jak tyto přístupy ke správě státu umožňovaly integrovat provinční elity.

Ústředním tématem třetí a poslední kapitoly s názvem *Idea státu v Byzanci a na Západě* je vývoj abstraktní ideje státu a její napojení na osobnost panovníka. Mým cílem bylo najít prostředky, s jejichž pomocí mohla být vyjádřena abstraktní představa státu, a stanovit, do jaké míry mohl tento fenomén dlouhodobě ovlivnit správu státu. Dále jsem se zaměřil na dílčí problémy spojené s ideou císařství, především s pojetím universalismu.

Vzhledem k jazykovým nárokům na studium pramenů a k míře rozdílnosti západních a byzantských mentalit je historiografie zaměřující se na srovnávání středověkých poměrů v Byzanci a na západě velmi omezená.⁴ Pomineme-li výzkum *pronie*, který byl svého času v rámci byzantologie velmi rozšířený,⁵ je k dispozici jen velice omezené množství prací. Rozsáhlejší tvorbu zaměřenou na komparaci západu a Byzance představuje práce amerického

⁴ REUTER, Timothy, Introduction, in: REUTER, Timothy (ed.), *New Cambridge Medieval History*, III, c. 900 – c. 1024, Cambridge, 1999, s. 15.

⁵ K přehledu literatury viz KAZHDAN, Alexander, '*Pronoia*': the history of a scholarly discussion, in: ARBEL, Benjamin (ed.), *Intercultural Contacts in the Medieval Mediterranean*, London, 1996, s. 133-163. Moderní výzkum je shrnut v práci BARTUSIS, Marc C., *Land and Privilege in Byzantium: The Institution of Pronoia*, Cambridge, 2013.

historika Michaela McCormicka. McCormick se zaměřil především na dobu barbarských říší a pozdní antiky, z jeho díla je zásadní monografie *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium, and the Early Medieval West*.⁶ Obdobím 10. století se zabývá ve své práci *Ways of life in eastern and western Europe* Joachim Henning, nejedná se však o analýzu státních institucí, ale o studium každodennosti, založené na archeologickém výzkumu.⁷ Obsáhlejší shrnující syntézu vydal k tématu také byzantolog Franz Dölger.⁸ Drobný příspěvek k tématu vypracoval významný britsko-německý historik Karl Leyser. V článku *Theophanu divina gratia imperatrix augusta: western and eastern emperors in the later tenth century* Leyser poukazuje na základní rozdíly ve fungování obou říší.⁹

Vzhledem k tomu, že literatura zabývající se komparací poměrů v Byzanci a západním císařství je velice omezená, rozhodl jsem se zabývat také tezemi jednotlivých významných historiků, kteří se zaměřují na vládu otonské, saské a makedonské dynastie v širším záběru, a využít jejich závěrů ke zformování modelů byzantské a východofranské společnosti v 10. a 11. století. V případě německých středověkých dějin se jednalo kromě zmiňovaného Karla Leysera o práce historiků Gerda Althoffa, Helmuta Beumanna, Ekkeharda Eickhoffa, Franze Reinera Erkense, Johannese Frieda, Eduarda Hlawitschky, Hagena Kellera, Eckharda Müllera-Mertense, Timothyho Reutera, Rudolfa Schieffera, Waltera Schlesingera, Karla Schmidta, Bernda Schneidmüllera, Percyho Ernsta Schramma, Hanse Kurta Schulze, Drahomíra Suchánka a Stefana Weinfurtera.¹⁰ Z byzantologů je třeba jmenovat zejména

⁶ MCCORMICK, Michael, *Eternal Victory: Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*, Cambridge, 1987. Z dalších jeho prací je třeba připomenout MCCORMICK, Michael, *Analyzing imperial ceremonies*, in: *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 35, 1985, s. 1–20; MCCORMICK, Michael, *Byzantium's role in the formation of early medieval civilization: approaches and problems*, in: *Illinois classical studies* 12, s. 207–20; MCCORMICK, Michael, *Byzantium and the early medieval West. Problems and opportunities*, in: ARNALDI, Girolamo – CAVALLO, Guglielmo (eds.), *Europa medievale e mondo bizantino. Contatti effettivi e possibilità di studi comparati. Tavola rotonda del XVIII congresso del CISH, Montréal, 29 agosto 1995*, Roma, 1997, s. 1–17.

⁷ HENNING, Joachim, *Ways of life in eastern and western Europe during the early middle ages: which way was "normal"?*, in: CURTA, Florin (ed.), *The emperors of the early Middle Ages*, Ann Arbor, 2005, s. 41–59.

⁸ DÖLGER, Franz, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal, 1953.

⁹ LEYSER, Karl, *Theophanu divina gratia imperatrix augusta: western and eastern emperors in the later tenth century*, in: DAVIDS, Adalbert (ed.), *The empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first millennium*, Cambridge, 1995, s. 1–27.

¹⁰ Přehled nejvýznamnějších děl k vývoji panovnické moci v západní říši: ALTHOFF, Gerd, *Spielregeln der Politik im Mittelalter*, Darmstadt, 1997; BEUMANN, Helmut, *Der deutsche König als 'Romanorum rex'*, Wiesbaden, 1981; EGGERT, Wolfgang, '919 – Geburts- oder Krisenjahr des mittelalterlichen deutschen Reiches', in: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 17, 1970, s. 46–65; EICKHOFF, Ekkehard, *Theophanu und der König: Otto III. und seine Welt, 2., durchgesehene Aufl.*, Stuttgart, 1997; ERKENS, Franz-Reiner, *Fürstliche Opposition in ottonisch-salischer Zeit*, in: *Archiv für Kulturgeschichte*, 64, 1982, s. 307–370; FRIED,

Michaela Angolda, Hanse-Georga Becka, Lesleye Brubakera, Johna Buryho, Johna Haldona, Alana Harveyho, Michaela Handyho, Alexandra Kazhdana, Angeliki Laiou, Paula Lemerleho, Henryho Maguira, Cyrila Manga, Nikolaose Oikonomidese a Warrena Treadgolda.¹¹

Ze západních pramenů jsem pro svoji práci využil především kronikářských prací Regina z Prümü a jeho pokračovatele Adalberta, Widukinda z Corvey, Dětmara z Merseburku a Liutpranda z Cremony, dále Quedlinburské anály, životopis Jindřicha II. od biskupa Adalbola z Utrechtu a dílo kronikáře Wipa.¹² Z byzantské historiografie to byla díla Jana

Johannes, *Imperium Romanum. Das römische Reich und der mittelalterliche Reichsgedanke*, in: STEIN-HÖLKESKAMP, Elke – HÖLKESKAMP, Karl-Joachim (eds.), *Erinnerungsorte der Antike: die römische Welt*, München, 2006, s. 156–184.; HLAWITSCHKA, Eduard (ed.), *Königswahl und Thronfolge in ottonisch-frühdeutscher Zeit*, Darmstadt, 1971; KELLER, Hagen, *Ottonische Königsherrschaft. Organisation und Legitimation königlicher Macht*, Darmstadt, 2002; Leyser, Karl Joseph, *Rule and Conflict in an Early Medieval Society: Ottonian Saxony*, London, 1979; MÜLLER-MERTENS, Eckhard, *Die Reichsstruktur im Spiegel der Herrschaftspraxis Ottos des Grossen: Mit historiographischen Prolegomena zur Frage Feudalstaat auf deutschem Boden, seit wann deutscher Feudalstaat?*, Berlin, 1980; REUTER, Timothy; NELSON, Janet (ed.), *Medieval polities and modern mentalities*, Cambridge, 2006; SCHIEFFER, Rudolf, *Konzepte des Kaisertums*, in: SCHNEIDMÜLLER, Bernd – WEINFURTER, Stefan (eds.), *Heilig – Römisch – Deutsch. Das Reich im mittelalterlichen Europa*, Dresden, 2006, s. 44–56; SCHLESINGER, Walter, *Die Königserhebung Heinrichs I. zu Fritzlar im Jahre 919*, in: SCHLESINGER, Walter; PATZE, Hans – SCHWIND, Fred (eds.), *Schlesinger, Ausgewählte Aufsätze*, Sigmaringen, 1987, s. 199–220; SCHMID, Karl, *Über die Struktur des Adels im früheren Mittelalter*, in: SCHMID, Karl, *Gebetsgedenken und adliges Selbstverständnis im Mittelalter, Ausgewählte Beiträge. Festgabe zu seinem sechzigsten Geburtstag*, Sigmaringen, 1983, s. 245–267; SCHNEIDMÜLLER, Bernd – WEINFURTER, Stefan (eds.), *Heilig - Römisch - Deutsch: das Reich im mittelalterlichen Europa*, Dresden, 2006; SCHRAMM, Percy E., *Kaiser, Rom und Renovatio*, Leipzig, 1929; SCHULZE, Hans Kurt, *Hegemoniales Kaisertum: Ottonen und Salier*, Berlin, 1991; SCHULZE, Hans Kurt, *Die Heiratsurkunde der Kaiserin Theophanu: die griechische Kaiserin und das römisch-deutsche Reich 972 – 991*, Hannover, 2007; SUCHÁNEK, Drahomír, *Imperium et sacerdotium: říšská církev na přelomu prvního a druhého století*, Praha, 2011; WEINFURTER, Stefan, *Heinrich II. Herrscher am Ende der Zeiten*, Regensburg, 2002.

¹¹ ANGOLD, Michael, *The Byzantine empire, 1025–1204: a political history*, London, 1997; BRUBAKER, Lesley (ed.), *Byzantium in the ninth century: dead or alive?*, Aldershot, 1998; BURY, John B., *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a revised text of the Kletorologion of Philotheos*, London, 1911; CHEYNET, Jean-Claude, *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*, Aldershot, 2006; HALDON, John, *Warfare, state and society in the Byzantine world, 565–1204*, London 1999; Harvey, Alan, *Economic Expansion in the Byzantine Empire, 900-1200*, Cambridge, 2003; HENDY, Michael F., *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c.300-1450* Cambridge, 1985; KAZHDAN, Alexander – MCCORMICK, Michael, *The social world of the Byzantine Court*, in: MAGUIRE, Henry (ed.), *Byzantine court culture from 829 to 1204*, Washington, D.C., 1997, s. 167–97; LAIOU, Angeliki E. (ed.) *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century*, Dumbarton Oaks, 2007; LEMERLE, Paul, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century*, Galway, 1979; OIKONOMIDES, Nikolaos, *Society, Culture and Politics in Byzantium*, 2005; TREADGOLD, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, 2000.

¹² REGINO Z PRÜMU a ADALBERT Z MAGDEBURKU; Fridericus Kurze (ed.), *Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi (SS rer. Germ.), 50, Hannover, 1890; WIDUKIND Z CORVEY; Paul Hirsch (ed.), *Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi (SS rer. Germ.), 60, Hannover, 1935; DĚTMAR Z MERSEBURKU, Robert Holtzman (ed.), *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series (SS rer. Germ. N.S.), 9, Berlin, 1935; LIUDPRAND Z CREMONY, Joseph Becker (ed.), *Liudprandi opera*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi (SS rer. Germ.), 40, Hannover, 1915; Martina Giese (ed.), *Annales Quedlinburgenses*, Hannover, 2004; ADALBOLD

Skylitzese, pokračovatele Theofana Homologeta, Konstantina VII., Leona Diakona a Michaela Psella.¹³

Z UTRECHTU, Georg Waitz (ed.), *Vita Henrici II. Imperatoris*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores (SS), 8, Chronica et gesta aevi Salici, s. 683–695; WIPO, Harry Breslau (ed.), *Wiponis opera*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi (SS rer. Germ.), 61, Hannover – Leipzig, 1915.

¹³ JAN SKYLITZES, Hans Thurn (ed.), *Synopsis historiarum*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5, Berlin – New York 1973; KONSTANTIN VII., Imanuel Bekker (ed.), *De cerimoniis aulae byzantinae*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae I., 16, Bonn, 1829; KONSTANTIN VII., Imanuel Bekker (ed.), *De cerimoniis aulae byzantinae*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae II., 17, Bonn, 1830; LEON DEAKONOS, Carl B. Hase (ed.), *Historiae libri decem*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 30, Bonn, 1828; MICHAEL PSELLOS, Émile Renauld (ed.), *Chronographia I.*, Paris, 1926; MICHAEL PSELLOS, Émile Renauld (ed.), *Chronographia I.*, Paris, 1928; THEOPHANES CONTINUATUS, Imanuel Bekker (ed.), *Chronographia*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 45, Bonn, 1838.

2) Legitimita a nástupnictví

Legitimita vládce představovala ve středověku jeden z nejdůležitějších fenoménů státoprávního vývoje. Právě legitimita určovala, do jaké míry dokázal vládce prosadit svoji politiku a udržet se na trůně. V následující kapitole hodlám analyzovat prostředky, jakými si západní vládcí zajišťovali tuto legitimitu, a poukázat na konflikty, které vznikaly v důsledku jejich snahy o stabilizaci moci. Tento proces hodlám komparovat s obdobnou situací v Byzanci s ohledem na rozdíly ve společenské mentalitě a uspořádání státu, které byzantským císařům umožňovalo vystupovat s mnohem větší autoritou. Za dobu, kdy byla stabilita vlády a legitimita vládce nejslabší, je tradičně považováno období sedisvakance trůnu mezi úmrtím jednoho a nástupem dalšího panovníka. Cílem první kapitoly bude objasnit, jak se byzantské a východofranské dynastie s těmito nástupnickými problémy potýkaly a jaké měly oba systémy vlády výhody a nevýhody vzhledem k dynastické stabilitě.

Nástup Arnulfa Korutanského na trůn východofranské říše roku 888 do jisté míry předznamenal budoucí politické rozdělení západní a střední Evropy v době po vymření karolinské dynastie. Arnulfova politická koncepce, opírající se mimo východofranskou říši nikoliv o přímou vládu, ale spíše o personální svazky k regionálním vládcům a uplatňování osobního vlivu, se bezesporu odrazila v imperiální politice Otonů.¹ Kromě toho Arnulf vydržoval z kořisti a tributu získaných od polabských Slovanů a dalších sousedních etnik početné vojsko, která mu zajišťovala značnou autoritu. Nesnažím se naznačit, že by pozdější císařská dynastie nutně vědomě navazovala na Arnulfov odkaz, pouze předpokládám, že geografická poloha východofranské říše umožňovala efektivní rozvoj vojenské síly a z toho vyplývající vážnost královské moci. Zároveň od něj elity očekávaly, že bude schopen ubránit zemi před cizími nájezdníky a vést jejich armády k vítězství.² Tuto vojenskou sílu mohl

¹ K návaznosti otonské politiky na Arnulfovu viz MÜLLER-MERTENS, Eckhard, *The Ottonians As Kings And Emperors*, in: REUTER, Timothy (ed.), *New Cambridge Medieval History, vol. 3, 900-1024*, Cambridge, 1999, s. 233-235. K osobnosti Arnulfa viz především SCHIEFFER, Rudolf, *Kaiser Arnolf und die deutsche Geschichte*, in: FUCHS, Franz, *Kaiser Arnolf. Das ostfränkische Reich am Ende des 9. Jahrhunderts*, München, 2002, s. 1-16; DEUTINGER, Roman, „Königswahl“ und *Herzogserhebung Arnulfs von Bayern. Das Zeugnis der älteren Salzburger Annalen zum Jahr 920*, in: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 58, 2002, s. 17-68; SCHIEFFER, Rudolf, *Kaiser Arnolf und die deutsche Geschichte*, in: FUCHS, Franz, *Kaiser Arnolf. Das ostfränkische Reich am Ende des 9. Jahrhunderts*, München, 2002, s. 1-16.

² Sněmy politické elity byly často spojeny s vyhlášením vojenského tažení, která se konala takřka každý rok. Pro sněmy se rovněž někdy žvalo stejného názvu jako pro vojsko (*exercitus*). REUTER, Timothy, *Assembly Politics in Western Europe from the Eighth Century to the Twelfth*, in: REUTER, Timothy; NELSON, Janet (ed.), *Medieval Politics and Modern Mentalities*, Cambridge, 2006, s. 195.

Arnulf v případě potřeby využít také v jiných oblastech než na východě, a to především v Itálii. To dále posilovalo jeho prestiž a vzbuzovalo u současníků přesvědčení, že se král těší boží přízni. Díky tomu mohl Arnulf získat císařskou korunu, ačkoliv se již předtím prezentoval jako vládce-senior (v hierarchickém slova smyslu) vůči ostatním vládcům západní Evropy. Navzdory svému nelegitimní původu vystupovat Arnulf jako člen karlovske rodiny, a mohl tak uplatňovat důvodu silnou královskou moc vůči lokálním vévodům východofranské říše.³

Mrtvice, kterou císař roku 896 utrpěl, a následná smrt o tři roky později silně zasáhly vykonávání královské moci, neboť Arnulf zůstal v posledních letech své vlády paralyzován. Úpadek královské autority, jenž se prohloubil po nástupu Arnulfova syna Ludvíka IV. Dítěte na trůn, nebyl způsoben pouze tím, že byl Ludvík ještě nezletilý. Důležitým momentem se ukázala otázka obranyschopnosti říše, a to především v době, kdy se na východním pomezí objevili Maďaři. Ludvíkův původ zaručoval, že bude prohlášen králem, ačkoliv nebyl schopen organizovat obranu říše a vládu za něj vykonávala regentská rada složená z předních velmožů. Když v roce 911 zemřel, byl zvolen za nového krále franský vévoda Konrád. Konrád I. mohl opírat svůj nárok na trůn o dynastické spříznění s Karlovi a zároveň o svoji etnickou příslušnost k Frankům.⁴ Král se snažil prosadit svoji vládu v karlovském pojetí s důrazem na budování silné panovnické autority a pokoušel se zasahovat do záležitostí jednotlivých vévodů. V očích říšských politických elit však neměl takovou legitimitu, aby mohl vykonávat silnou vládu jako kdysi Arnulf a jeho autoritativní vystupování způsobilo sérii vojenských střetů, z nichž vyšel Konrád I. nakonec jako poražený. Jeho nástupcem se stal saský vévoda Jindřich Ptáčník. Pro další osudy Otonů, panovnické dynastie, kterou Jindřich I. založil, se měl nicméně případ Ludvíka Dítěte ukázat jako velmi důležitý. Byla-li dynastie respektována, a zejména bylo-li respektováno její oprávnění vládnout, mohlo se stát králem malé dítě, zaštitěné dostatečně schopnou regentskou vládou. Něco takového ovšem nemohlo být samozřejmé pro panovnickou rodinu, která pocházela z rodu kmenových vévodů. Její příslušníci museli nejdříve trpělivě budovat základy svojí prestiže a moci.

³ Ke vztahům východofranské říše s jejími sousedy na konci 9. století viz KORTÜM, Hans-Henning, „Multi reguli in Europa ... excrevere.“: Das ostfränkische Reich und seine Nachbarn, in: FUCHS, Franz, *Kaiser Arnolf. Das ostfränkische Reich am Ende des 9. Jahrhunderts*, München, 2002, s. 68–88.; Otázku legitimacy nemanželských potomků analyzuje HAGN, Hans, *Illegitimität und Thronfolge: zur Thronfolgeproblematik illegitimer Merowinger, Karolinger und Ottonen*, 2006.

⁴ K osobnosti Konráda I. viz STASCH, Gregor Karl (ed.), *König Konrad I.: Herrschaft und Alltag: Begleitband zur Ausstellung 911 Königswahl zwischen Karolingern und Ottonen*, Fulda, 2011.

Když Jindřich I. získal roku 919 východofranský trůn, byla jeho legitimita ještě na nižší úrovni než Konrádova, neboť na rozdíl od něj nebyl Frank, ale Sas.⁵ Důsledkem vstřícné politiky vůči regionálním vládcům jihoněmeckých oblastí a vtažení politických předáků do rozhodování panovnického dvora se Jindřichovi podařilo prosadit a stabilizovat jeho vládu.⁶ Politika provázání říšské elity s vládnoucím režimem tak umožnila nové dynastii, aby se etablovala. Další nespornou úlohu hrála představa boží přízně či přízně osudu, *fortuna*.⁷ Podle dobového chápání v 10. století se tato přízeň měla projevovat především úspěchy na válečném poli. Projevem boží vůle byla i Konrádova porážka saskými vojsky.⁸ Následné Jindřichovy úspěchy v boji s obávanými maďarskými nájezdníky musely utvrdit dojem, že Jindřichovi byla projevna boží přízeň.⁹ Toto pojetí koneckonců není cizí ani v byzantském prostředí, kde především ikonoklastičtí císaři chápali vítězství v bitvách jako projev boží přízně. Utvrhovali se tak v přesvědčení, že zakazováním obrazů s náboženskou tematikou plní boží vůli.¹⁰

Jindřich I. se rozhodl pro změnu tradiční nástupnické politiky. Důvodem mohla být snaha zajistit jednotnou vládu na celém území říše, zabezpečit její stabilitu a nepochybně také upevnit moc vlastní dynastie. Zde je třeba připomenout takzvaný domácí nástupnický řád z roku 929, obsažený v listině určující hmotné zajištění královny Matildy v případě Jindřichovy smrti, ve kterém byl určen za Jindřichova následníka nejstarší syn Ota.¹¹ Ota měl získat vládu v celé říši, zatímco jeho zbývající dva bratři Jindřich a Bruno byli odsunuti do

⁵ K osobě Jindřicha I. viz LEYSER, Karl Joseph, *Henry I and the beginnings of the Saxon empire*, in: *English Historical Review*, 83, 1968, s. 1–32; SCHLESINGER, Walter, *Die Königserhebung Heinrichs I., der Beginn der deutschen Geschichte und die deutsche Geschichtswissenschaft*, in: *Historische Zeitschrift* 221, 1975, s. 529–552; K základní přehledu problematiky královské moci viz ALTHOFF, Gerd, *Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10. und 11. Jahrhundert*, in: *Frühmittelalterliche Studien*, 23, 1989, s. 265–290; KELLER, Hagen, *Ottotonische Königsherrschaft. Organisation und Legitimation königlicher Macht*, Darmstadt, 2002; leyser, Karl, *Rule and Conflict in an Early Medieval Society: Ottonian Saxony*, London, 1979; WARNER, David A., *Reading Ottonian History: The Sonderweg and Other Myths*, in: *Challenging the boundaries of medieval history*, s. 81–114. Události roku 919 a jejich význam rozebírá Eggert, Wolfgang, *919 – Geburts- oder Krisenjahr des mittelalterlichen deutschen Reiches*, in: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 17, 1970, s. 46–65.

⁶ Na druhou stranu si v územích pod svojí přímou kontrolou Jindřich stále udržoval silnější postavení. SCHULZE, Hans Kurt, *Sachsen als ottonische Königslandschaft*, in: PUHLE, Mathias (ed.), *Otto der Große. Magdeburg und Europa*, 1, Mainz am Rhein, 2001, s. 30–52.

⁷ SUCHÁNEK, *Imperium et sacerdotium*, s. 52.

⁸ *Widukind z Corvey*, XXV, s. 37–38.

⁹ *Widukind z Corvey*, XXXII, s. 45.

¹⁰ K popisu ikonoklastického hnutí viz HERRINOVÁ, Judith, *Ženy v purpuru*, Praha, 2005.

¹¹ MGH DD HI, dok. č. 20, s. 55–56.

pozadí, přičemž jim bylo přiznáno pouze právo na majetek a statky z otcovy pozůstalosti.¹² Bruno se měl vydat na církevní dráhu, pro což v tehdejší době neexistoval precedent, alespoň co se týče legitimních potomků.¹³ Snaha o prosazení principu nedělitelnosti království, které by zdědil nejstarší syn, měla za následek vypuknutí několika povstání, do jejichž čela se opakovaně stavěl mladší Otův bratr Jindřich. Snažil se tímto způsobem nárokovat si dědictví, které mu bylo z jeho pohledu nespravedlivě odepřeno.¹⁴ Na tomto místě zmiňme fakt, který oba proti sobě stojící bratři považovali za velmi důležitý – Otův bratr Jindřich se narodil až poté, co se jejich otec stal králem, pocházel tedy ze svaté královské krve. V tehdejších pramenech se pro tento princip používalo slovní spojení *natus in aula regia*. To nápadně evokuje starší byzantskou tradici. Děti narozené v purpurové komnatě císařského paláce byly označeny jako zrozené v purpuru (*porfyrogennese*) a aplikoval se zde stejný princip jako v případě východofranské říše. Tato praxe se v Byzanci prosazovala od 6. století, ačkoliv poprvé byl pojem *porfyrogennetos* zaznamenán až z roku 846. Významněji se rozšířila až v 10. století.¹⁵ Tento zvyk byl do východofranské říše pravděpodobně přenesen z Itálie, která měla s Byzancí čilé diplomatické a obchodní kontakty. Případný nárok mladšího bratra na vládu mohl ohrozit nejen celistvost říše, ale také Otovo postavení, neboť jako potomek nezrozený z královské krve neměl tak silnou legitimitu jako jeho bratr. Za tímto chápáním královského původu se ovšem skrývá něco více – v byzantské říši získal nejstarší syn celé území, kterému vládl jeho otec. Podobně jako s principem *natus in aula regia* se také zde mohlo jednat o *imitatio regni*, tedy napodobování panovníka. Prvotní impuls mohl vzejít z byzantských zvyklostí. Ve snaze o stabilnější vládu a získání prestiže se východofranský král snažil napodobit byzantského císaře. Odkud jinak by na západ pronikla představa o předání moci jedinému potomkovi? Tento závěr je posílen rovněž faktem, že k něčemu podobnému došlo také v případě *natus in aula regia*. Problém Jindřichova opozičního jednání byl do značné míry vyřešen až roku 941, kdy se bratrovi s definitivní platností vzdal. K definitivnímu prosazení primogenitury přesto nedošlo. Ota I. pravděpodobně chápal Jindřichovy nároky jako legitimní a v roce 948 prosadil jeho vládu v Bavorsku.

¹² Widukind z Corvey, XLI, s. 60-61.

¹³ SUCHÁNEK, Drahomír, *Imperium et sacerdotium*, s. 56.

¹⁴ SCHMID, Karl, *Das Problem der „Unteilbarkeit des Reiches“*, in SCHMID, Karl (ed.), *Reich und Kirche vor dem Investiturstreit. Vorträge beim wissenschaftlichen Kolloquium aus Anlaß des 80. Geburtstags von Gerd Tellenbach*, Sigmaringen, 1985, s. 1–16.

¹⁵ TREITINGER, Otto, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Darmstadt, 1956, s. 108-110.

Nový konflikt v rodině nastal nečekaně záhy. Tentokrát se týkal Otova syna Liudolfa. Důležitou roli zde opět měl princip královské krve a primogenitury, nicméně situace byla celkově mnohem komplikovanější. Když roku 950 zemřel italský král Lothar II., pokusil se nastoupit na jeho místo Berengar, markrabě z Ivreje. Jeho cílem bylo získat italský trůn na základě plánovaného sňatku Lotharovy ovdovělé manželky Adléty Burgundské s jeho synem Adalbertem. Adléta nebyla ochotná nechat se využít k uzurpaci trůnu a kontaktovala Otu I., který byl v té době vdovcem. Ota I. tak získal možnost pokračovat v tradice svého otce Jindřicha I., který sledoval zájmy jihoněmeckých politických elit v italském prostoru, a zároveň navázat na expanzi Arnulfa Korutanského do Itálie na konci 9. století, spojenou se získáním císařského titulu. Případným sňatkem s Adlétou by legitimizoval své postavení v Itálii. Problém se vyskytl v osobě Otova syna Liudolfa, který tak mohl přijít o své dědické právo v případě, že by Adléta porodila Otovi dalšího syna. Takový syn, narozený *in aula regia* a zároveň legitimní dědic italského trůnu, by vážně ohrozil Liudolfovo postavení, zejména pokud by se prosazoval princip nedělitelnosti vlády v říši, který už vedl ke zmíněným vzpourám Otova bratra Jindřicha. Nadto Liudolfova manželka Ida rovněž měla nárok na italský trůn, čehož se Liudolf pokusil využít a předejít svého otce v ovládnutí Itálie. To se mu v konečném výsledku nepodařilo, neboť do Itálie přitáhl s říšským vojskem bavorský vévoda Jindřich I. a prosadil zde Adlétiny nároky. Ota I. byl korunován v Pavii na italského krále a následně pojal Adléta za manželku.¹⁶

Liudolf se pokusil vyřešit ohrožení svého nástupnického práva vzpourou, což donutilo Otu k návratu za Alpy. Také jednání o císařské korunovaci vyzněla naprázdno. Kolem Liudolfa se v říši začala formovat skupina nespokojenců v čele s lotrinským vévodou Konrádem Rudým, který nesouhlasil s Otovým vystoupením vůči Berengarovi z Ivreje.¹⁷ Ani tato vzpoura nedopadla úspěšně. Otu I. mimo jiné podpořil jeho bratr Jindřich a Liudolfa porazil. Otův syn byl tak nucen prosit o milost a nakonec mu bylo vyhověno. Tato vzpoura přesto musela silně otrávit Liudolfovo postavení. Je pravděpodobné, že Adléta vyvíjela společně s Jindřichem Bavorským dostatečný tlak na Otu, takže král nakonec prosadil změnu nástupnictví ve prospěch Adlétiných potomků. Princip zrození *in aula regia* měl nepochybně na chování jednotlivých aktérů vliv a byl zahrnut do jejich politických kalkulací.

¹⁶ SUCHÁNEK, Drahomír, *Imperium et sacerdotium*, s. 62.

¹⁷ Podrobněji viz WOLF, Gunther, *Über die Hintergründe der Erhebung Liudolfs von Schwaben*, in: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung*, 80, 1963, s. 315-324.

Otázka legitimacy panovníka byla ve východofranském prostředí nanejvýš důležitou součástí stability jeho vlády. Panovníci museli využívat mnoha prostředků, jak tuto legitimitu posílit, a to například pomocí sňatků s příslušníky jiných panovnických rodů, rituály a ceremoniemi, představujícími velkolepé divadlo, které mělo zdůraznit výjimečnost osobnosti vládce a obdařit ho jistou sakralitou.¹⁸ Tato výjimečnost, ať už se jednalo například o pomazání svatým olejem či o princip *natus in aula regia*, umožňovala otonským panovníkům prosazovat se stále větším důrazem jejich autoritu a etablovat se ve východofranském prostředí jako legitimní královská dynastie. Tyto jevy nemusely mít na situaci v říši vždy pozitivní dopady, jak je možno vidět na příkladech Jindřicha Bavorského a Liudolfa. Případný člen rodiny, který se cítil být nespravedlivě připraven o svoji právoplatnou vládu, se velmi rychle mohl dostat do čela nebezpečné vzpoury a propůjčit jí jistou formu legitimacy. Posvátnost a legitimita vládnoucí dynastie se sice stávaly účinnými prostředky, jak prosadit rostoucí vliv Otonů, na druhou stranu však mohly působit značné nesnáze.

Porovnáme-li styl vlády Jindřicha I. a jeho syna, Ota I. působí na první pohled autoritativnějším dojmem.¹⁹ Ukotvení dynastie v říšském prostředí, Jindřichova politika stabilizace moci, Otovo pomazání svatým olejem a nadále působící představa boží přízně, která musela být notně posílena po vítězné bitvě nad Maďary u Lechu v roce 955 bezpochyby posílilo Otovu legitimitu.²⁰ K dovršení Otova vzestupu chyběla již jen císařská hodnost, které dosáhl konečně v roce 962. Následně byl v roce 967 ve Wormsu korunován jako spolukrál císařů v stejnojmenné dynastii Ota II., který se narodil z manželství s Adléťou, a měl proto královský původ. Při této příležitosti byla korunována také Adléta, čímž se nejen utvrzovala

¹⁸ REUTER, Timothy, *Requemque, quem in Francia pene peridit, in patria magnifice recepit. Ottonian ruler representation in synchronic and diachronic comparison*, in: REUTER, Timothy; NELSON, Janet L. (ed.), *Medieval politics and modern mentalities*, Cambridge, 2006, s. 129; Podrobněji viz ALTHOFF, Gerd, *Die Macht der Rituale: Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*, Darmstadt, 2003; BEUMANN, Helmut, *Die sakrale Legitimierung des Herrschers im Denken der Ottonischen Zeit*, in: HLAWITSCHKA, Eduard, *Königswahl und Thronfolge in ottonisch-frühdeutscher Zeit*, Darmstadt, 1971, s. 158–198.

¹⁹ ALTHOFF, Gerd – KELLER, Hagen, *Heinrich I. und Otto der Grosse: Neubeginn auf karolingischen Grundlagen*, Göttingen – Zürich, 1985; BEUMANN, Helmut, *Die sakrale Legitimierung des Herrschers im Denken der Ottonischen Zeit*, in: HLAWITSCHKA, Eduard, *Königswahl und Thronfolge in ottonisch-frühdeutscher Zeit*, Darmstadt, 1971, s. 150; MÜLLER–MERTENS, Eckhard, *Die Reichsstruktur im Spiegel der Herrschaftspraxis Ottos des Grossen: Mit historiographischen Prolegomena zur Frage Feudalstaat auf deutschem Boden, seit wann deutscher Feudalstaat?*, Berlin, 1980; Schmid, Karl, *Die Thronfolge Ottos des Grossen*, in: Hlawitschka, Eduard (ed.), *Königswahl und Thronfolge in ottonisch-salischer Zeit*, Darmstadt, 1971, s. 417–508; Schulze, Hans Kurt, *Hegemoniales Kaisertum: Ottonen und Salier*, Berlin, 1991; ZIMMERMANN, Harald (ed.), *Otto der Große*, Darmstadt, 1976.

²⁰ LEYSER, Karl, *Medieval Germany and its Neighbours 900–1250*, London 1982, s. 43–67. Podrobněji viz BOWLUS, Charles, *The battle of Lechfeld and its aftermath, August 955: the end of the age of migrations in the Latin west*, Aldershot, 2006; KUNDERT, Joshua Kevin, *Der Kaiser auf dem Lechfeld*, in: *Concilium medii aevi*, 1, 1998, s. 77–97.

sakralita dynastie, ale také posilovalo její postavení v říšské politice. V její osobě přišla na otonský dvůr žena, která mohla díky svému rozhledu v italských záležitostech zajistit toto území pro otonskou dynastii a zároveň zprostředkovat říšské politické kultuře byzantské vlivy, které byly v oblasti Itálie stále ještě patrné.²¹ Poté, co si následník trůnu Ota vzal za manželku byzantskou princeznu Theofanu, tyto vlivy ještě zesílily.²²

Ota II. vyrůstal ve dvorském prostředí, které jej mělo plně připravit na vládu v říši, jejíž dynastie již pevně zapustila kořeny a zahalila se do sakrálního hávu. Kromě toho se narodil z královské krve a byl korunován jako spoluvládce ještě za života svého otce. Významnou roli hrál také jeho sňatek s neteří byzantského císaře Theofanu. Nový panovník projevil po smrti svého otce nesmlouvavost a odhodlání, s nimiž jednal vůči svým protivníkům.²³ Například Jindřicha Svárliového připravil nejen o jeho bavorské vévodství, ale po opakovaných povstáních ho nechal dokonce uvěznit. Inspiraci mohl najít v byzantském prostředí, neboť je pravděpodobné, že jeho manželka ho seznámila s byzantským způsobem vlády a tradicemi východního císařství. Ota II. se snažil stejně jako byzantští císaři vyjádřit prvenství svého postavení v rámci panovnické křesťanské hierarchie, respektive ještě překonat primát byzantského císaře, jak napovídá jeho titul *imperator Romanorum augustus*.²⁴ Porážka, kterou utřžil od muslimských vojsk u Capo Colonne v roce 982, však názorně ukázala, jak mohla být tato legitimita a autorita královské moci pomíjivá. Ota přitáhl do jižní Itálie s početným vojskem, jedním z největších, které kdy panovník západního císařství shromáždil.²⁵ Následná osudová porážka byla chápána v očích Otových současníků jako odepření boží přízně. Císař se ocitl v politické izolaci. Výrazně například poklesl počet těch, kteří od něj žádali vydání privilegia. V dané situaci svolali Ota II. a Theofanu svolali sněm

²¹ Například italský královský dvůr užíval ceremonie a způsob vydávání listin napodobující byzantskou praxi. Podrobně viz HIESTAND, Rudolf, *Byzanz und das Regnum Italicum im 10. Jahrhundert*, Zurich, 1964; LUCHTERHANDT, Manfred, *Stolz und Vorurteil. Der Westen und die byzantinische Hofkultur im Frühmittelalter*, in BAUER, Franz Alto (ed.), *Visualisierungen von Herrschaft. Frühmittelalterliche Residenzen, Gestalt und Zeremoniell*, 2006, s. 171–212; MCCORMICK, Michael, *Byzantium's role in the formation of early medieval civilization: approaches and problems*, in: *Illinois classical studies*, 12, s. 207–20.

²² MCKITTERICK, Rosamond, *Otonian intellectual culture in the tenth century and the role of Theophano*, in: *Early Medieval Europe*, 2, 1993, pp. 53–74.

²³ Tak byl například vzbouřený bavorský vévoda Jindřich II. Svárliový, Otův bratranec, na řadu let uvězněn, bez ohledu na svoji ochotu se Otovi vzdát. KELLER, Hagen, *Otoni*, s. 446.

²⁴ SUCHÁNEK, Drahomír, *Imperium et sacerdotium*, s. 70.

²⁵ KELLER, Hagen, *Otoni*, s. 48.

sněm do Verony, na kterém byl korunován jejich teprve tříletý syn Ota III., aby tak zajistili nástupnictví v hlavní rodové linii.

Do západního prostředí se prostřednictvím byzantské princezny a jejího doprovodu dostávaly nové myšlenky a tradice, které se poté silně projeví v jednání jejího syna Oty III.²⁶ Za jeho panování nejvíce pronikly do imperiální politiky prvky byzantské státoprávní tradice.²⁷ V důsledku územní zisků Byzance v jižní Itálii se kontakty mezi Konstantinopolí a západním císařstvím dále zintenzivňovaly. Nešlo pouze jen o výměnu diplomatů, ale také o mnoho osob, vzdělaných v byzantském prostředí, které přicestovaly do Itálie, kde měly také možnost působit na císařském dvoře.²⁸ Ota III. vyrůstal pod vlivem jak latinské, tak řecké kultury.

Náhlá smrt Oty III. během obléhání Říma v roce 1002 znamenala pro říši nejistotu nástupnictví, neboť Ota III. nezanechal legitimního potomka. Záhy vystoupili lokální vládcí, snažící se získat říšský trůn pro sebe, například míšeňský markrabě Ekkehard, který však byl nedlouho po svém zvolení králem zavražděn.²⁹ V úvahu přicházeli nejbližší příbuzní, především korutanský vévoda Ota z Wormsu, po své matce vnuk Oty I., a bavorský vévoda Jindřich IV., syn Jindřicha II. Svárlivého. Vzhledem k tomu, že se Ota nástupnictví vzdal, pokoušel se Jindřich za každou cenu získat trůn pro sebe. Sám sebe chápal jako panovníka vyvoleného Bohem, který bude naplňovat boží řád na zemi, a podle toho také konal.³⁰

²⁶ DAVIDS, Adelbert (ed.), *The Empress Theophano. Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, Cambridge, 1995; SCHULZE, Hans Kurt, *Kaiserin Theophanu 972–991: eine junge Frau zwischen Orient und Okzident*, Magdeburg, 2001; SCHULZE, Hans Kurt, *Die Heiratsurkunde der Kaiserin Theophanu: die griechische Kaiserin und das römisch-deutsche Reich 972 – 991*, Hannover, 2007; SCHULZE, Hans Kurt, *Purpur und Gold für die Braut: Die Heiratsurkunde der Kaiserin Theophanu*, in: ARNDT, Steffen – HEDWIG, Andreas (eds.), *Visualisierte Kommunikation im Mittelalter. Legitimation und Repräsentation*, Marburg, 2010, s. 137–151.

²⁷ K osobnosti Oty III. viz ALTHOFF, Gerd, *Otto III*, Pennsylvania, 2003; Schneidmüller, Bernd (ed.), *Otto III. - Heinrich II. Eine Wende?*, Stuttgart, 2000; Görich, Knut, *Otto III. Romanus Saxonicus et Italicus: kaiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie*, Sigmaringen, 1993; EICKHOFF, Ekkehard, *Theophanu und der König: Otto III. und seine Welt*, Stuttgart, 1997; Nejnověji pak WEINFURTER, Stefan, *Renovatio imperii: Die Romidee Ottos III. und die Folgen*, in: PUHLE, Matthias – KÖSTER, Gabriele (eds.), *Otto der Große und das Römische Reich. Katalog*, Regensburg, 2012, s. 539–546.

²⁸ Z jihoitalské Kalábrie pocházel například jeden z Otových učitelů, Georgios z Kassana. SUCHÁNEK, Drahomír, *Imperium et sacerdotium*, s. 87.

²⁹ Nestabilní situace vznikla také v Itálii, kde prohlásili novým italským králem markraběte Arduina z Ivreje. KELLER, Hagen, *Otoni*, s. 66.

³⁰ K osobnosti Jindřicha II. viz SUCHÁNEK, Drahomír, *Imperium et sacerdotium*, s. 143–161; SCHLESINGER, Walter, *Die sogenannte Nachwahl Heinrichs II. in Merseburg*, in: SCHLESINGER, Walter; PATZE, Hans – SCHWIND, Fred (eds.), *Schlesinger, Ausgewählte Aufsätze*, Sigmaringen, 1987, s. 255–272; SCHLESINGER, Walter, *Erbfolge und Wahl bei der Königserhebung Heinrichs II. 1002*, in: SCHLESINGER, Walter; PATZE, Hans – SCHWIND, Fred (eds.), *Schlesinger, Ausgewählte Aufsätze*, Sigmaringen, 1987, s. 221–254;

Zastavil průvod s Otovým tělem a nechal jeho vnitřnosti pohřbít v Augsburgu, kde také zajistil motlitby za spásu duše zemřelého panovníka. Tak se přihlásil se k jeho politickému odkazu.³¹ Hrubým nátlakem se mu podařilo získat od pohřebního doprovodu říšské korunovační klenoty. Jakkoliv měl tímto aktem Jindřich zajištěnu silnější pozici, podle názoru kolínského arcibiskupa Heriberta měl rozhodnout říšský sněm, který by nového krále zvolil. To Jindřich odmítal přijmout a nárokoval si říšský trůn jako právoplatné dědictví. Nakonec mu dopomohl k nastolení mohučský arcibiskup Willigis, politický protivník Heriberta, jenž korunoval Jindřicha II. roku 1002 v Mohuči franským králem. Jindřichovi odpůrci v čele se švábským vévodou Hermanem II. se marně snažili tomuto aktu zabránit, neboť bavorský vévoda se se svojí armádou na cestě ke korunovací nepřátelským vojskům vyhnul. Nedlouho poté došlo k jeho aklamaci saskou šlechtou v Merseburku, jež bylo následováno následované holdem Lotrinčanů. Vzhledem k nemnoha úspěchům v boji s Jindřichem (bavorský vévoda před tažením do Saska navíc vyplnil Švábsko) se poddal také švábský vévoda Herman. Jindřichovo postavení tak bylo zajištěno.³² Jindřich II. chápal vládu jako pokračování otonské dynastické tradice a díky svojí církevní politice, především úspěšnému prosazování loajálních osob na uprázdněné biskupské posty, dokázal udržet autoritu a moc ve svých rukou.

Také Jindřich II. zemřel bezdětný, proto proběhla další volba, která se již obešla bez větších vojenských střetů. Ačkoliv vystoupili mnozí velmoži, kteří si nárokovali trůn, kronikář Wipo se zmiňuje, že v úvahu připadali v důsledku své pokrevní spřízněnosti s otonským rodem pouze dva uchazeči, Konrád Starší a Konrád Mladší, oba pocházející ze sálské dynastie.³³ Na sněmu v Kambě v září 1024 se zástupci říšské elity rozhodly pro Konráda Staršího. K tomuto kroku mohlo vést více důvodů. Kromě příbuzenství mohl pro úspěšného kandidáta hrát významnou roli fakt, že Konrád Mladší byl stále bezdětný, zatímco Konrád Starší měl již syna Jindřicha. Podle Wipa nedošlo ze strany Konráda Mladšího ke zpochybnění volby, protože dal přednost zajištění vlastní pozice.³⁴ Pro Konráda Mladšího

WEINFURTER, Stefan, *Heinrich II. Herrscher am Ende der Zeiten*, Regensburg, 2002; WEINFURTER, Stefan, *Die Zentralisierung der Herrschaftsgewalt im Reich durch Kaiser Heinrich II.*, in: WEINFURTER, Stefan; KLUGER, Helmuth – SEIBERT, Hubertus – BOMM, Werner (eds.), *Gelebte Ordnung, gedachte Ordnung: Ausgewählte Beiträge zu König, Kirche und Reich; Aus Anlaß des 60. Geburtstages*, Stuttgart, 2005, s. 213–264.

³¹ KELLER, Hagen, *Otoni*, s. 66-67; SUCHÁNEK, Drahomír, *Imperium et sacerdotium*, s. 144-148.

³² HLAWITSCHKA, Eduard, *Vom Frankenreich zur Formierung der europäischen Staaten- und Völkergemeinschaft 840–1046*, s. 146-149.

³³ Wipo, II, s. 15. Konrád Mladší byl korutanský vévoda.

³⁴ REUTER, Timothy, *Germany in the Early Middle Ages, c. 800–1056*, s. 187–188.

nicméně hlasovali Lotrinčané, kteří odmítali přijmout Konráda Staršího za svého panovníka. Konrád II. záhy nato objel většinu částí říše. Jedním z důležitých momentů bylo jeho uznání abatyšemi Adlétou z Quedlinburku a Sofií z Gandersheimu, které byly sestrami Oty III. Legitimizace Konrádovy vlády členy původní dynastie stabilizovalo jeho vládu. Lotrinským elitám tak nezbylo než se mu poddat, což se stalo na Vánoce roku 1025 v Cáchách. Přímocarý a relativně snadný nástup nové dynastie byl také důsledkem toho, že Jindřich II. neměl dědice, a říšské elity se tak mohly na nástupnictví dohodnout ještě před jeho smrtí. Druhý sálský panovník, Konrádův syn Jindřich III., měl již mnohem stabilnější pozici, neboť Konrád prosadil svého syna jako nástupce v době své vlády v roce 1028. Nadto Jindřich držel v době otceva úmrtí ve svých rukách v důsledku jeho úspěšné politiky Bavorsko, Švábsko a Korutany, a měl tedy silnou mocenskou pozici. Příklad Konrádovy volby z roku 1024 zdůrazňuje především skutečnost, že říšské elity se stále více ztotožňovaly s říší jako celkem a upřednostňovaly jednodušší řešení nástupnictví, volbu Konráda Staršího, který již měl potomka, a mohl tak zajistit kontinuitu vlády svého rodu.

Nyní zaměříme pozornost na východní císařství. Zatímco na Západě se struktura státní moci vyvíjela na základě osobních vztahů mezi panovníkem a jeho poddanými, v Byzanci existoval funkční správní aparát koncentrovaný v hlavním městě říše Konstantinopoli. Byzanc také disponovala stálou armádou. Autorita císaře byla nezpochybnitelná, to ovšem vždy nezaručovalo, že si daný císař dokáže trůn udržet a v důsledku některého z četných spiknutí nebude sesazen či zavražděn.

Byzantská říše zažila po překonání vnitřní krize v období ikonoklasmu v první polovině 9. století proces hospodářské a politické obnovy, který záhy následovaly vojenské úspěchy. V osobě Basileia I. usedla na trůn nová makedonská dynastie, která se do budoucna měla stát představitelkou klasického modelu byzantského státního aparátu se silnou koncentrací moci v rukou císaře a centralizované byrokracie, usazené v Konstantinopoli.³⁵ V souvislosti s nástupem nové dynastie je třeba především zdůraznit Basileiův původ. Tento císař pocházel z vesnických poměrů a v rámci dvora se postupně vypracoval až do pozice absolutního vládce Byzance. Konstantinopolský dvůr byl dějištěm nejrůznějších intrik, které často vedly k uzurpacím trůnu, jejichž účastníci se neštíteli ani fyzické likvidace protivníků. Tak v roce 866 zemřel významný státník a podporovatel umění Bardas, který držel titul

³⁵ K Basileiově osobnosti viz TOUGHER, Shaun, *After iconoclasm (850-886)*, in: SHEPARD, Jonathan (ed.), *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, s. 292-304; K srovnání ENKINS, Romilly, *Byzantium: The Imperial Centuries, AD 610-1071*, Toronto, 1987, s. 180-197.

kaisara.³⁶ Také on se dostal k moci pomocí likvidace svého protivníka Theoktista v roce 855. Basileios pronikl na císařský dvůr díky svým schopnostem krotit koně. Záhy si začal budovat silnější pozici. Zastával mimo jiné vysoký úřad *protospatharia*, který získal po násilné smrti předchozího držitele.³⁷ Ten byl popraven poté, co se podílel na neúspěšném předchozím pokusu o svržení Bardase. Basileios si utvořil silné pouto s mladým císařem Michalem III. a stal se jedním z jeho nejbližších přátel, zastával vysoké úřady a nakonec byl korunován spolucísařem.³⁸ Podílel se pravděpodobně na vraždě Bardase, která byla tentokrát provedena úspěšně. O necelý rok později zabil osobně císaře Michaela v jeho ložnici a sám se stal císařem. Stručné shrnutí Basileiovy uzurpace moci ilustruje poměry na císařském dvoře.³⁹

Charakteristický přístup Byzantinců k pokusům o převzetí moci, to znamená sociální a fyzická likvidace či alespoň znetvoření protivníka, vytvářela začarovaný kruh. Pokud strana snázející se o převzetí moci plohřála, mohla počítat se ztrátou života svých příslušníků či jinými krutými následky. Často šlo o všechno. Císaři museli důmyslně koncipovat svoji politiku tak, aby nezavdávali svým protivníkům příliš možností plánovaný převrat uskutečnit. Paradoxně tak existoval systém, který v sobě zahrnoval zároveň stabilizující a destruktivní prvky. Stejně tak je zajímavé, že Basileiova pozice, jakkoliv byl uzurpátorem, který zradil svého spoluvládce, byla v podstatě respektována. Bylo možné, že měl již promyšleny jednotlivé kroky dopředu a postupně se zbavil svých konkurentů Bardase a Michaela za pomoci sítě příznivců, kterou si mezitím vybudoval. Dle mého názoru byly při stabilizaci nového režimu důležité čtyři faktory – v první řadě Basileiova pravděpodobná příprava na převrat, za druhá vstřícná politika k sesazenému patriarchovi Ignatiovi, který byl navrácen do funkce, za třetí byrokratický aparát, který fungoval bez ohledu na převraty a spiknutí, a v neposlední řadě prostý fakt, že v relativně krátké době byli svrženi dva významní mužové. Jednotliví členové správního aparátu a politické elity proto možná čekaly, jak se situace vyvine. Fakt, že se Basileiovi podařilo zajistit kontinuitu dynastie, svědčí minimálně ve

³⁶ *Kaisar* (původně z latinského *caesar*) byla vysoká dvorní hodnost, udělovaná nejbližším spolupracovníkům císaře či významným členům rodiny.

³⁷ *Protospatharios* měl na starost provoz císařských stájí.

³⁸ Symeon Logothet, známý svou nenávisť k Basileiovi, vypráví ve svém díle zajímavé detaily z Michaelova a Basileiova společného života. Především fakt, že Basileios si vzal milenkou Michaela, ale ve skutečnosti Michael žil s touto milenkou dál a na oplátku přenechal Basileiovi svou sestru Theklu. MANGO, Cyril, *Eudocia Ingerina, The Normans and the Macedonian Dynasty*, in: Zbornik Radova Vizantološkog Instituta, 14, 1973, s. 17-24.

³⁹ Podrobný přehled událostí viz SCHMINCK, Andreas, *The beginnings and origins of the "Macedonian" dynasty*, s. 61–8; TOUGHER, Shaun, *After iconoclasm (850-886)*, in: SHEPARD, Jonathan (ed.), *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, s. 292–305.

prospěch jeho schopností a výborného politického kalkulu. Ve snaze legitimovat svoji vládu se Basileios obracel k významným vládcům minulosti, například ke Konstantinovi I. Velikému a Justinianovi I., případně starozákonním vládcům Izraele.⁴⁰ Na rozdíl od Michaela III. neváhal veřejně prokazovat svoji zbožnost, čímž se lišil od svého předchůdce, který se svým nepřilíživým chováním odcizil obyvatelům Konstantinopole.

Leon VI., který nastoupil na trůn v roce 886, v tomto trendu pokračoval.⁴¹ Na rozdíl od svého nevzdělaného otce, jenž posiloval svou legitimitu především aktivní politikou a až v druhé řadě zákonodárstvím (*Basilika*), byl Leon vysoce vzdělaným člověkem, který se prostřednictvím legislativních opatření snažil posílit obraz císaře jako zástupce boha na zemi. Zákony a činy císaře měly utvrzovat boží řád, avšak měly mít také za cíl zbavit společnost všeho zastaralého a zkaženého a přinést jí prospěšnou změnu.⁴² Cílem těchto opatření bylo zajistit stabilitu vládnoucího režimu a zabezpečit císařskou dynastii v ideologické rovině. Přesto byly pokusy o uzurpaci nadále běžné. Jaké metody používala nová dynastie, aby se na trůnu udržela? Možná není shodou okolností, že právě od této doby se začal v Byzanci silně prosazovat princip zrození v purpuru. Jednalo se o opatření, že císařovny rodily ve zvláštní místnosti, vyzdobené císařským purpurem, přičemž narození potomka bylo doprovázeno zvláštním obřadem, který popsal ve své práci *De ceremoniis* císař Konstantin VII.⁴³ Takto narozené dítě bylo chápáno jako potomek zrozený z posvátné císařské krve. Byl vytvořen celý systém ceremoniálu, často se sakrálním obsahem, který měl za cíl získat pro císaře boží přízeň a působit svou okázalostí na obyvatelstvo Konstantinopole.⁴⁴ Mnoho těchto obřadů se totiž odehrávalo mimo palác, často v chrámu Hagia Sofia či v jiných konstantinopolských chrámech. Daleko od provincií zmítaných válkou a trpících častými nepřátelskými nájezdy, skýtalo hlavní město byzantské říše podívanou na lesk a skvost císařského majestátu, který na lidové vrstvy musel silně působit. Nestačily-li pouhé obrazové vjemy, pro mnohé císaře byla

⁴⁰ MCCORMICK, Michael, *Eternal victory: triumphal rulership in late antiquity, Byzantium, and the early medieval west*, Cambridge, 1990, s. 147–50.;

⁴¹ Podrobněji viz TOUGHER, Shaun, *The reign of Leo VI: (886 - 912). Politics and people*, Leiden, 1997.

⁴² SHEPARD, Jonathan, Equilibrium to expansion, in: SHEPARD, Jonathan (ed.), *Cambridge History of the Byzantine Empire*, s. 497; TREADGOLD, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press, 1997, s. 461–470.

⁴³ *De Ceremoniis*, 2/21, s. 615–619.

⁴⁴ KAZHDAN, Alexander – MCCORMICK, Michael, The social world of the Byzantine Court, in MAGUIRE, Henry, *Byzantine court culture from 829 to 1204*, Washington, DC., 1997, s. 167–97; MCCORMICK, Michael, *Analyzing imperial ceremonies*, in: *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 35, 1985, s. 1–20.

důležitou součástí imperiální politiky *filanthropia*, starost o jejich poddané.⁴⁵ Jak dokládá *Knihy eparchova*, ceny základních potravin byly pod státní kontrolou, aby nedocházelo k sociálním bouřím a státní režim se mohl prezentovat jako pečující o konstantinopolský lid. Císařský palác se svým vysokým a nákladným stylem života kromě toho nabízel uplatnění pro mnoho obyvatel.⁴⁶

V kontrastu s Konstantnopolí se obyvatelstvo mimo centrum často vyznačovalo nezájmem o státní záležitosti a jedinou aktivnější úlohu hrálo při obraně proti nepřátelským vpádům. Stratégové, vojenští důstojníci s civilní pravomocí, kteří spravovali územní jednotky zvaná *themata*, neměli mnoho možností postavit se na odpor vůči císaři. Především *themata* se po územních reformách stala příliš slabými a jejich správci se v pozicích často střídali, tudíž byla mnohem menší pravděpodobnost vypuknutí povstání.⁴⁷ Pokusy o svržení císaře se odehrávaly spíše v zákoutí císařského paláce či v Konstantinopoli. Pokud si císař naklonil městský lid, byla jeho pozice vůči případným uzurpátorům o poznání silnější. Obyvatelstvo provincií bylo na druhou stranu často odkázáno samo na sebe, což dle mého názoru více než zdůvodňuje jejich apatii vůči vládnoucímu režimu.⁴⁸ Situace v provinciích se mohla stát pro císaře nebezpečnou především v době velkých vojenských výprav, podniknutých byzantskou armádou s cílem proniknout na nepřátelské území. V takovém případě hrozilo, že se velitel obrátí nikoliv proti vnějším nepřítelům, ale proti Konstantinopoli a pokusí se získat trůn pro sebe. V roce 905 padl do podezření například Andronikos Doukas, který byl poté nucen uchýlit se do pevnosti Kabala, kde vzdoroval pět měsíců, než se mu podařilo uniknout a uchýlit se na chalífův dvůr do Bagdádu.⁴⁹ V některých případech zachránila vládu makedonské dynastie pouze palácová stráž. Když Leon VI. v roce 912 zemřel a náhle po něm skončil i jeho bratr Alexandr, který vykonával regentskou vládu za nedospělého Leonova syna

⁴⁵ Podrobněji rozebírá problematiku filantropie CONSTANTELOS, Demetrios, *Byzantine philanthropy and social welfare*, New Brunswick, 1968.

⁴⁶ KAZHDAN, Alexander, and MCCORMICK, Michael, *The social world of the Byzantine Court*, in MAGUIRE, Henry (ed.), *Byzantine court culture from 829 to 1204*, Washington, 1997, s.167-97.

⁴⁷ SHEPARD, Jonathan, Equilibrium to expansion, in: SHEPARD, Jonathan (ed.), *Cambridge History of the Byzantine Empire*, s. 503; MCGEER, Eric, *Sowing the dragon's teeth: Byzantine warfare in the tenth century*, Washington, 1995.

⁴⁸ ŠEVČENKO, Ihor, *Constantinople viewed from the eastern provinces in the Middle Byzantine period*, in: ŠEVČENKO, Ihor (ed.), *Ideology, Letters and Culture*, 1982, s.712-747.

⁴⁹ TOUGHER, Shaun, *The reign of Leo VI: (886 - 912)*, s. 208.

Konstantina VII., pokusil se situace využít Konstantin, syn Andronika Douky.⁵⁰ Došlo k potyčkám mezi vojáky uprostřed palácových komnat, během nichž byl Andronikův potomek zabit. Při vypuknutí tohoto povstání byl významný zejména fakt, že Konstantin pocházel z Leonova čtvrtého manželství, které bylo v pravoslavné církvi považováno za nepřípustné. Sporná legitimita Leonova potomka tak zavdala příčinu dalšího palácového převratu, nehledě na to, že se Konstantin narodil v purpurové komnatě.

S vládou Konstantina VII. byl spojen nově se etablující trend císařů uzurpátorů, kteří ponechali stávající dynastii formálně u moci a vládli v jejím jménu. V této praxi se plně odrazila prosazující se tradice porfyrogeneze. Císař zrozený teprve ve třetí generaci z makedonské dynastie již v této chvíli získal dostatečnou sakralitu a legitimitu, aby případná povstání a boje o moc byly vedeny jeho jménem, které často používali i protivníci. V kritické situaci se zmocnil trůnu v roce 920 byzantský admirál Roman Lakapenos, který poté vládl celých 24 let.⁵¹ Politické schopnosti tohoto císaře byly nesporné. S pomocí dopisu, o kterém bylo prohlašováno, že jej napsal císař Konstantin VII., se mu podařilo zlikvidovat bez krveprolití povstání Leona Foky, když nechal jeho obsah přečíst Fokovým vojákům. Stálo v něm, že Leon je prostý uzurpátor a naopak Roman Konstantinův nejpřednější ochránce. Váha císařových slov byla natolik silná, že se vojsko začalo hromadně přidávat na Romanovu stranu.⁵² Roman v tomto případě využil legitimacy dynastie a úcty, kterou císařova osoba vzbuzovala. Leon Fokas poté skončil v zajetí a byl oslepen. Následující více jak dvě desítky let proběhly ve znamení zvrátů a vzájemného soupeření makedonské a lakapenovské dynastie. Roman se soustavně snažil prosadit svého syna Christofora na přední pozici ve dvorské ceremonii a například ho upřednostnit při vyobrazení na mincích, ale popřít zcela Konstantinovy legitimní nároky nešlo. Lakapenovy plány zmařila smrt jeho syna v roce 931. Vzhledem k tomu, že jeho další synové ještě nedosáhli dospělosti, nemohl počítat s tím, že by dokázal prosadit nástupnictví ve své linii. Nechtěl-li si znepřátelit obyvatelstvo Konstantinopole, a potenciálně tak ohrozit svoji vládu, neměl Roman jinou možnost než dát před vlastní osobou přednost Konstantinovi jak na mincovních vyobrazeních, tak při

⁵⁰ *Domestikos ton scholon* byl jedním z nejvyšších vojenských titulů. Jeho nositel vykonával funkci nejvyššího velitele byzantské armády.

⁵¹ K Romanově osobnosti LEMERLE, Paul, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century*, 1997, s. 90-97; SHEPARD, Jonathan, *Equilibrium to expansion*, in: SHEPARD, Jonathan (ed.), *Cambridge History of the Byzantine Empire*, s. 505-511.

⁵² *Theofanes Continuatus*, s. 396.

dvorském ceremoniálu.⁵³ Síla prestiže a legitimacy makedonské dynastie se projevila v roce 944, když Romana pokusili svrhnout jeho synové a poslali ho do exilu. Nedlouho po jeho vyhoštění se srotil v Konstantinopoli před císařským palácem dav, který se dožadoval vidět Konstantina, neboť se rozšířila zpráva, že byl během převratu zavražděn.⁵⁴ Poté co se císař ukázal před lidmi živý a zdravý, byla kritická situace překonána. Konstantin nechal zajmout v lednu 945 oba Romanovy syny a rovněž je poslat do exilu, aniž by to vyvolalo ve městě jakýkoliv odpor. Od této chvíle vládl císař jako samovládce.

Konstantina VII. Porfyrogenetos se projevil jako schopný a vzdělaný panovník, který se v mnoha ohledech podobal svému otci Leonu VI. Moudrému.⁵⁵ Prostřednictvím zákonodárství dával na vědomí provinciím svoji existenci a s pomocí státem placených hodnostářů (ačkoliv důsledně placeni byli především jen stratégové a jejich přímí podřízení) tyto zákony uváděl v život. Císař přikládal velkou důležitost také vzdělání a jeho šíření chápal jako svoji povinnost, především kvůli jeho nezbytnosti při správě říše. Za jeho vlády proto dosáhla vrcholu encyklopedická tvorba, snažící se pojmout dosažené lidské vědění, v praktické rovině ovšem takové, které přinese prospěch říši a jejímu hlavnímu městu. Císařova osoba zaručovala prosperitu města na Bosporu a osudy vládnoucího panovníka a obyvatelstva Konstantinopole byly brány jako pevně propojené. Jak je možné dokumentovat na případu vzpoury bratří Lakapenů v roce 944, tento prvek v byzantské společnosti skutečně fungoval a městské obyvatelstvo se s ním ztotožňovalo. Jednotlivé ceremonie a rituály, prováděné v konstantinopolských chrámech, stejně jako rozsáhlá sbírka relikvií měly zaručovat boží přízeň a posvátnost císaře v očích prostého lidu, který se ve vypjatých chvílích mohl chovat nevyzpytatelně.⁵⁶

Ohlédneme-li se zpět na jednotlivé krizové momenty vlády makedonské dynastie, je třeba především poukázat na takřka absolutní poslušnost byzantské populace vůči císařskému majestátu. Vedle sakrality panovnické moci by tento jev mohla vysvětlovat absence sociální mobility všude jinde než ve státních službách. Je sice pravdou, že člověk z nejnižších vrstev

⁵³ V tehdejší době mohl Romanos chápat Christoforovu smrt jako boží znamení a neodvážil se z tohoto důvodu prosazovat své další syny.

⁵⁴ Konstantin se pravděpodobně sám na převratu podílel. SHEPARD, Jonathan, Equilibrium to expansion, in: SHEPARD, Jonathan (ed.), *Cambridge History of the Byzantine Empire*, s. 513.

⁵⁵ Podrobněji k jeho osobě TOYNBEE, Arnold J., *Constantine Porphyrogenitus and his World*, Oxford, 1973.

⁵⁶ SHEPARD, Jonathan, Equilibrium to expansion, in: SHEPARD, Jonathan (ed.), *Cambridge History of the Byzantine Empire*, s. 506.

se mohl díky svým schopnostem propracovat až na ty nejvyšší pozice (a sám zakladatel makedonské dynastie toho byl zářným příkladem), dělo se tak většinou v rámci státních institucí, ať už správy či armády. Věnovat se obchodu bylo pro vyšší vrstvy tak jako tak společensky nepřijatelné. Co se týče výnosů z půdy, zde se začala situace postupně měnit. Díky útlumu arabských nájezdů v Malé Asii se začala formovat pozemková aristokracie, proti níž císaři od 10. století marně vystupovali, aby udrželi původní společenský status quo, spočívající na rolnické populaci, placící daně přímo státu, a vojácích, kteří v ý řnou za přidělenou půdu sloužili v armádě. Nicméně stát byl alespoň v první polovině 10. století stále hlavním a v očích většiny politických elit jediným zdrojem společenského postavení, bohatství a moci.⁵⁷ Společenská mentalita, v důsledku níž byli lidé uvyklí sloužit tím či oním způsobem císaři jako jeho *douloi* (otroci)⁵⁸ tak umožňovala, aby byl bez námitek splněn jakýkoliv císařský příkaz. Je samozřejmé, že se vždy vyskytly snahy o převrat či v extrémních případech také povstání. Mnozí císaři si z tohoto důvodu udržovali na dvoře především jim oddané muže, aby si tak zajistili svůj vliv nad státní byrokracií a chodem paláce.⁵⁹

Ukotvení dynastie v byzantské společnosti se ukázalo ještě silnější za vlády následujících císařů uzurpátorů. Po smrti Konstantina VII. roku 959 nastoupil na trůn jeho syn Roman II. Nový císař svého otce přežil o pouhé čtyři roky a zanechal po sobě dva nezletilé syny, Basileia a Konstantina. Regentské vlády se ujal Josef Bringas, nicméně záhy nato byl svržen schopným vojevůdcem Nikeforem Fokou, který se proslavil především dobytím Kréty v letech 960 až 961 a úspěšným tažením proti aleppskému emírovi Saífovi. Nikeforovi, ověnčenému aureolou úspěšného generála, se podařilo v roce 964 s přispěním *parakoimomena* Basileia Lakapena svrhnout Bringase a získat císařský trůn pro sebe. Basileios a Konstantin nicméně vzhledem ke svému původu byli v bezpečí, nebylo jim nijak ublíženo, ani nebyli formálně svrženi. Nikeforos se stylizoval jako dobyvatel a úspěšný válečník, kterému přála boží přízeň.⁶⁰ Velmi rychle ovšem o trůn opět přišel, a to ve prospěch svého blízkého spolubojovníka Jana I. Tzimiska, který zabil císaře vlastníma rukama.

⁵⁷ OIKONOMIDES, Nikolaos, *Title and income at the Byzantine Court*, in: OIKONOMIDES, Nikolaos, *Social and economic life in Byzantium*, 2004, s. 213.

⁵⁸ OSTROGORSKY, George, *Byzantine Emperor and World Order*, s. 2.

⁵⁹ Klasickým obdobím je zde označena doba zhruba od počátku 9. století do konce století 11.; WINKELMANN, Friedhelm, *Byzantinische Rang- und Ämterstruktur im 8. und 9. Jahrhundert. Faktoren und Tendenzen ihrer Entwicklung*, Berlin, 1985.

⁶⁰ K jeho osobnosti viz MORRIS, Rosemary, *The two faces of Nikephoros Phokas*, in: *Byzantine and Modern Greek Studies*, 12, 1987, s. 83-116.

Tzimiskes vhodnými metodami (potírání zločinnosti, rozdělování peněz chudým, snížení daní a zvýšení platů státních hodnostářů) získal na svou stranu konstantinopolské obyvatelstvo. Propojil ve své politice dva prvky, přízeň obyvatelstva Konstantinopole a zároveň respekt získaný vojenskými schopnostmi, což mu umožnilo udržet si stabilní vládu.⁶¹

Tzimiskes zemřel roku 976 buď na tyfusnebo byl – podle některých spekulací – otráven. Jeho nástupcem na byzantském trůnu se stal nyní již dospělý Basileios II., který vládl byzantské říši následujících padesát let.⁶² Po zlikvidování vedoucího hodnostáře císařské byrokracie *parakoimomena*⁶³ Basileia Lakapena o deset let později nastoupil Basileios II.⁶⁴ cestu autoritativní samovlády, opřenu o vojenskou moc a prestiž z vítězných tažení. Éra vlády asketického císaře, plně oddaného myšlence konsolidace císařské moci, je často chápána jako vrchol klasického byzantského státu. Tuto představu je třeba do určité míry korigovat. V případě Basileia II. šlo o extrémní situaci, jež nastala po zlikvidování rozsáhlého povstání proti jeho vládě v roce 989.⁶⁵ Když císař svrhl Basileia Lakapena, rozhodl se zorganizovat tažení proti městu Sofie, a to pod vlastním velením, aby tak zajistil hranice říše proti rozpínající se moci Samuela Bulharského, tehdejšího vládce východních částí někdejší bulharské říše. Zároveň by posílil svou prestiž vůči slavným a vlivným generálům byzantské armády, kteří by jinak mohli využít mocenského vakua po Lakapenově pádu a prosadit na trůn pro ně vhodnějšího kandidáta. Celá tato akce dopadla velice neslavně. Basileios byl roku 986 poražen v bitvě u Trajánovy brány a tohoto neúspěchu využili dva generálové, Bardas Skleros a Bardas Fokas, kteří se nezávisle na sobě prohlásili císaři. Záhy nato uzavřeli dohodu, podle níž měl Fokas získat trůn a Skleros vládu nad Antiochií a jejím okolím. Vzbouřenecké armády dostaly pod svou kontrolu většinu Malé Asie a zdálo se, že dny Basileiovy vlády jsou sečteny. V tomto momentě se však císaři podařil brilantní diplomatický tah. Uzavřel dohodu s kyjevským vládcem Vladimírem I. a výměnou za ruku své sestry Anny získal od Vladimíra několikatisícové varjažské vojsko, které překvapilo povstaleckou armádu u Chrysopole. K dovršení tohoto neúspěchu zemřel na mrtvici Bardas Fokas a jeho spojenci se již nepodařilo zformovat dostatečnou vojenskou sílu. Výměnou za

⁶¹ *Leon Diakonos*, s. 6-8.

⁶² Podrobně HOLMES, Catherine, *Basil II and the governance of empire (976–1025)*, Oxford, 2005.

⁶³ *Parakoimomenos* byl titul nejvýše postaveného eunucha na byzantském dvoře.

⁶⁴ Basileios Lakapenos byl nemanželský syn Romana I.

⁶⁵ SHEPARD, Jonathan, Equilibrium to expansion, in: SHEPARD, Jonathan (ed.), *Cambridge History of the Byzantine Empire*, s. 508.

amnestii proto Skleros složil zbraně. Císař tím získal osobní kontrolu nad vojenskými složkami. Detailně poznal prostředí v byzantské armádě a úspěšně zde prosazoval sobě oddané lidi. Pečlivá personální politika tak jako přítomnost varjažské gardy, elitní skupiny žoldnéřů původem ze Skandinávie, úspěšně snížila možnost vzpoury armádních jednotek na minimum. Řada vítězství v taženích proti Bulharům a na východě do oblasti Arménie a Sýrie proti Arabům mu propůjčila aureolu mocného válečníka, jemuž byla nakloněna boží přízeň. Tím si císař dokázal prosadit nebývalý vliv, který mu umožnil zasahovat, a to často velice krutě i proti těm nejvýše postaveným velmožům a hodnostářům. Na druhou stranu neustále válčící armáda zatížila byzantskou říši obrovskými výdaji. Basileios II. využíval svého mimořádného postavení, aby prosazoval zábory majetku magnátů a jeho přerozdělování, čímž udržoval (společně s kořistí z tažení) byzantskou vojenskou mašinerii v chodu.⁶⁶

Poslední léta vlády makedonské dynastie byla spjata, odhlédneme-li od krátké a nepříliš úspěšné vlády Basileiova bratra Konstantina VIII., s Konstantinovými dcerami Zoe a Theodorou. Silně zde opět působila sakralita makedonské dynastie. Protože po Konstantinově smrti neexistoval v rodině mužský potomek, který by mohl převzít trůn, vláda přešla na jeho dceru Zoe, respektive na jejího manžela Romana Argyra. Po jeho podezřelé smrti v lázni byl vystřídán roku 1034 Zoiným milencem Michaellem IV. Když také on o sedm let později zemřel, učinila císařovna novým vládcem Michaela V., který se jí nezdráhal odvděčit tím, že ji poslal do kláštera. Proti jeho vládě vypuklo v Konstantinopoli povstání, volající po návratu „matičky Zoe“, císaře úspěšně svrhlo a dosadilo na trůn starou císařovnu, která na čas vládla po boku své sestry Theodory. Zoe se následně provdala za Konstantina IX. Monomacha, který vládl až do roku 1055, přestože jeho choť již pět let předtím zemřela. Po skonu Konstantina Monomacha se Theodora ujala trůnu podruhé, přežila však Konstantina o pouhý rok. Z uvedených skutečností lze vyvodit následující závěry: sakralita dynastie byla natolik silná, že se na byzantský trůn bez problémů prosadily Konstantinovy dcery. Nevhodné chování vůči příslušníkovi makedonského rodu mohlo vést k císařovu pádu, jak se ukázalo roku 1041 v případě Michaela V. Na druhou stranu dokázal Konstantin IX. udržet svojí pozici i po smrti Zoe, což se dá vysvětlit relativně dlouhou dobou jejich společné vlády a možnostmi nového vládce stabilizovat během těchto let svoji pozici. Nehledě na nejrůznější konspirace a absenci

⁶⁶ K výbojům Basileia a taktice armády na počátku 11. století viz zejména HALDON, John, *Warfare, state and society in the Byzantine world, 565–1204*, London, 1999, s. 220-223; SHEPARD, Jonathan, *Equilibrium to expansion*, in: SHEPARD, Jonathan (ed.), *Cambridge History of the Byzantine Empire*, s. 526-536.

následníka trůnu, zůstává faktem, že císařská dynastie Makedonců se – alespoň formálně – udržela u moci až do smrti jejího posledního člena roku 1056.⁶⁷

Shrňme nyní dosavadní poznatky a vymežeme fenomény, kterými se poměry v Byzanci jednak lišily od západního císařství, respektive východofranské říše, a které byly naopak shodné. Předně je třeba upozornit na představu zrození z posvátné vládcovy krve, prezentované jako *natus in aula regia* či *porfyrogeneze*. Je velmi obtížné vysledovat, kdy se tato idea plně prosadila v západním prostředí. Vyšší vrstvy s ní byly očividně seznámeny již v první polovině 10. století. Jejím základem byla představa, že po proměně člověka v posvátného vládce dostává jeho osoba novou kvalitu, která se poté přenáší na jeho potomky, ovšem jen na ty, kteří se narodili až po nastoupení svého otce na trůn. Z ideologického hlediska se jednalo o silný moment, důkaz sakrality dynastie, který umožňoval stabilizaci její pozice ve společnosti. V byzantském prostředí se plně projevil v osobě Konstantina VII. Přestože se narodil ve čtvrtém, to znamená nekanonickém manželství, které v církevních kruzích vyvolalo pobouření a také následný konflikt mezi Konstantinovým otcem Leonem VI. a patriarchou Nikolaem Mystikem, nebyla zpochybňována jeho legitimita a naopak byzantský admirál Roman Lakapenos využil autority mladého císaře, aby prosadil nastolení svého vlastního režimu. Ačkoliv se v Byzanci mohl stát císařem teoreticky kdokoliv, sakralita vládnoucí dynastie zaručovala určitou výhodu pro nového císaře a umožňovala mu snáze se prosadit. To, zda se skutečně člen vládnoucího rodu dokázal úspěšně prosadit, záleželo ovšem na okolnostech a také na osobnosti samotného nastupujícího vládce.

Sakralita sama nicméně nikdy hladký přechod vlády z otce na syna nezaručovala. V případě západní říše se jak Ota I. tak Ota II. museli potýkat s povstáními a svoji autoritu prosazovali postupně. Největší nebezpečí dynastické kontinuity vyvstalo během nezletilosti Oty III., jehož trůn se pokusil neúspěšně uchvátit jeho příbuzný Jindřich II. Svárlivý. Díky zásahu císařoven Adléty a Theofanu však bylo těmto snahám zabráněno. Po náhlé smrti Oty III. se podařilo Jindřichovi IV., synovi Jindřicha II. Svárlivého, usednout na trůn za pomoci obratného politického manévrování. Dle mého názoru zde hrála roli také blízká pokrevní příbuznost. Podíváme-li se na volby jednotlivých králů během těch nástupnictví, kdy vláda nepřecházela z otce na syna, zásadní roli tu hrál příbuzenský vztah mezi zemřelým panovníkem a jednotlivými kandidáty na jeho uprázdněný trůn. Obecně vzato měl větší šanci ten kandidát, který se mohl prokázat nejtěsnějším pokrevním poutem se zemřelým vládcem.

⁶⁷ Podrobnější přehled událostí viz ANGOLD, Michael, *The Byzantine empire, 1025–1204: a political history*, London, 1997, s. 56-80; TREADGOLD, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, 1997, s. 583-612.

Žádný z těchto principů však nemohl být platný, pokud si jej budoucí vladař nedokázal úspěšně prosadit, ať už politickým jednáním či silou.

Prvek vojenské síly byl především v západním prostředí také klíčový, protože vítězství v bitvě bylo svázáno s *fortunou*, přízní osudu. Zvítězil-li претендент trůnu či již stávající vládce v bitvě, bylo to známkou toho, že je mu Bůh nakloněn. Svoji legitimitu tím zaštiťoval Jindřich I. stejně jako jeho syn Ota I., když zvítězil roku 955 na řece Lechu nad Maďary a byl zde proklamován císařem. Naopak Ota II. si silně zhoršil svoji pozici nejen autoritativním vystupováním vůči svým vazalům, ale také prohranou bitvou proti muslimům u Capo Colonne.⁶⁸ Obdobné jevy můžeme sledovat také v byzantských dějinách ovšem o něco později s tím, jak v 10. století rostla se zintenzivňující se zahraniční expanzí role armády. V předchozím století to byly zejména palácové převraty, co mohlo silněji ohrozit císařovu vládu. Později, s nástupem ofenzivy Byzance na východě, se začala v bojích s muslimy profilovat profesionální armáda, v jejímž čele stáli schopní generálové, pocházející především z řad pozemkových magnátů. Během válek získali tito velitelé bohatství, respekt a prestiž a stali se pro vládu v Konstantinopoli nebezpečným soupeřem, mimo jiné také proto, že si personálními svazky s lokální administrativou a vojenskými silami dokázali zajistit vlivnou pozici. 10. století se tak neslo ve znamení vlády vojenských uzurpátorů. Právě tyto prvky silně využíval Basileios II., když se mu navzdory několika rebeliím proti jeho osobě podařilo plně prosadit svou autoritu. Důvěrně znal prostředí armády dokázal na významné vojenské posty dosazovat jemu oddané lidi, čímž omezoval možnosti vzpoury.

Určitou roli hrála v zajištění nástupnictví na západě a na východě také náhoda. Pokud by Christoforos, syn Romana Lakapena, nezemřel, mohl císař Roman předat na smrtelném loži vládu jemu, a postupně tak narušit autoritu „právoplatné“ makedonské dynastie. Podobný osud ovlivněný náhodou nalezneme také v případě vzpoury Barda Sklera a Barda Foky. Nebýt mrtvice, která zasáhla Barda Foku a ve výsledku znamenala konec vzpoury, nemuselo by pěší varjažské vojsko vydržet nápor byzantské jízdy, pokud by se postavilo vzbouřencům v otevřeném terénu a bez prvku překvapení, jako se to podařilo u Chrysopole. Náhlá smrt Oty III. umožnila získat trůn Jindřichovi II., stejně tak jako vražda míšeňského markraběte Ekkeharda, která odstranila z boje o moc Jindřichova konkurenta.

Pro středověký stát bylo období mezi smrtí předchozího vládce a upevněním vlády nového panovníka většinou tím nejobtížnějším obdobím. Autorita krále či císaře se vždy

⁶⁸ KELLER, Hagen, *Otoni*, s. 48.

musela znovu prosazovat, což platí jak pro vývoj na západě, tak v Byzanci. V západním prostředí mohli pretendenti využívat přízně lokálních kmenových vládců, především vévodů, kteří disponovali vojenskou silou. V určitých případech se však právě tito vládci mohli stát pro nového panovníka hrozbou. Na druhou stranu strategové jednotlivých *themat* v Byzanci 9. století nebyli něčeho takového schopni. Případné hrozby se daly vyřešit s pomocí společenské mentality, jež se vyznačovala absolutní poslušností vůči císaři. Na druhou stranu mohly znamenat nebezpečí byzantský správní systém a dvůr v Konstantinopoli, neboť umožňovaly ambiciózním jedincům získat významnou pozici v rámci společenské hierarchie a případně strhnout moc do vlastních rukou na úkor autokratické vlády císaře. Na byzantském dvoře se tak vytvářely různé kliky, snažící se prosadit na úkor ostatních a případně získat císaře pod svoji kontrolu. Významný rozdíl mezi západem a východem představuje v případě většiny nástupnictví funkce politických elit. Je samozřejmé, že hrály v obou císařstvích nezastupitelnou úlohu, nicméně v západním pojetí se jeví tato úloha jako mnohem více legitimní. Jednotliví političtí aktéři byli v západním prostředí vtahováni do politických bojů mnohem silněji než v případě Byzance. O nových kráľích se rozhodovalo většinou na sněmech, kde aristokracie či její zástupci museli být přítomni. Naopak v Byzanci se jednalo o mnohem internější záležitost, probíhající v rámci dvora, ačkoliv na ni měly vliv takové externí faktory jako chování konstantinopolského obyvatelstva. Chtěl-li někdo ovšem skutečně proniknout do dvorského prostředí, musel vynaložit velké množství energie a financí na budování kontaktů, aby mohl získávat důvěryhodné informace o dění v paláci a v případě potřeby uplatňovat vliv na funkci dvora nebo byrokracie.

Jak se využívání panovnické legitimacy promítlo do dalšího vývoje západní a východní civilizace? Především fakt, že nový panovník musel být na západě aklamován, projíždět jednotlivými částmi říše a stále znovu a trpělivě budovat svoji pozici vzhledem k jednotlivým regionálním elitám ukazuje na jinou kvalitu politické kultury, která v té době na západě vznikala. Panovník dával navštěvováním elit po své korunovaci a jejich „uznáváním“ nové vlády najevo respekt a uznání vůči politickým předákům. Jejich postavení bylo legitimní a nebylo nutně závislé na vůli krále nebo císaře. Jakkoliv se pozdější otonští císaři mohli z mnoha důvodů vyvyšovat nad regionální vládcy své říše, zůstávalo faktem, že museli s těmito politickými elitami do větší či menší míry jednat. Politické prostředí západní říše proto umožňovalo jistou omezenou kontrolu moci císařů, aby nezneužívali svého postavení. Na druhou stranu vidíme v byzantském prostředí nehybný císařský dvůr, na nějž bylo napojeno mnoho osob. Jejich osudy často závisely na rozhodnutí císaře. Úředník mohl být ze dne na den povýšen, nebo také skončit bez prostředků a být odsouzen k životu v chudobě.

Zapojil-li se některý hodnostář do spiknutí proti císaři, často za to zaplatil vlastním životem. To vytvářelo nebezpečné prostředí, v němž stačilo menší oslabení panovnické moci, aby někdo této příležitosti využil a pokusil se strhnout vliv ve státě na sebe. Nicméně díky aureole posvátnosti a legitimacy, kterou si dokázala makedonská dynastie vytvořit, přežila u moci takřka 200 let, bez ohledu na četné pokusy několika císařů uzurpátorů a dvorních hodnostářů prosadit na trůn členy vlastního rodu. Jakkoliv se to může zdát nepravděpodobné, ve svém důsledku představoval západní model stabilnější podmínky pro vývoj politických elit. Tyto elity čerpaly legitimitu nejen ze služby svému vladaři, ale také z regionálních tradic. Naopak v byzantském prostředí byli císařovi poddaní chápáni jakou *douloi*, otroci, kteří byli alespoň v teoretické rovině na něm závislí. Fakt, že pozemkoví magnáti 10. a 11. století neměli legitimní nároky na podílení se na moci, vytvářel napětí, které se silně projevilo v 11. století a vyvrcholilo rozpadem byzantské moci v Malé Asii po katastrofální porážce u Mantzikertu roku 1071.

3) Správa státu, ideologie a výkon panovnické moci ve světle socioekonomického vývoje

Vývoj státních struktur a na ně vázaných sociálních skupin bezpochyby představuje jeden z nejzajímavějších problémů badání o středověkých dějinách západní Evropy. Byly to právě státní instituce a osoby soustředěné kolem středověkého panovníka, na něž byly v řetězci nejrůznějších osobních vztahů napojeny další vrstvy společnosti, které tvořily síť ekonomických a sociálních vazeb, jež se výrazně odlišovala od dalších kulturně civilizačních okruhů v dalších částech světa. Některé jevy však nacházíme jak v případě západní říše, tak v Byzanci. Jedná se především o podobný model hospodářského rozvoje, jenž byl umožněn ukončením expanze Arabů, Vikingů a Maďarů a ústupem morové epidemie, jež zasáhla nejen východ ale také Západ.¹ Důsledkem byl pozvolný nárůst populace, jenž se v Byzanci projevil již od 9. století, zatímco pro Západ bývá většinou dokládán až po roce 1000. Nehledě na časový odstup se oba státní útvary potýkaly s podobnými problémy, které vyvstaly spolu s tím, jak si společnost začala vytvářet složitější struktury navázané na nové ekonomické podmínky, které se projevily především v rapidním vzestupu měst a v růstu moci lokální šlechty. Moderní archeologické bádání prokázalo, že byzantská říše se nedostala po úpadku klasického centralizovaného byrokratického modelu státního aparátu do úplné ekonomické deprese. Byzantská populace se naopak dále rozrůstala, a to pravděpodobně až do konce 13. století.² To umožnilo novou interpretaci vývoje byzantského státu nejen v období komnénovské dynastie a 11. století, ale také v době vlády makedonských císařů. Byl zpochybňován starý model „společnost versus stát“, na jehož základě byl vysvětlován unikátní evropský vývoj.³ Vývoj státu a společnosti však nelze chápat jako dva od sebe oddělené fenomény či jako historii konfliktu mezi nimi. Naopak stát a společnost tvoří jeden organický celek, navzájem se ovlivňují a pronikají do sebe. Pokud s nimi budeme zacházet

¹ Největší epidemie Justiniánova moru skončily před rokem 750. Podrobněji viz LITTLE, Lester K. (ed.), *Plague and the End of Antiquity. The Pandemic of 541–750*, Cambridge, 2006.

² K moderní interpretaci socioekonomického vývoje Byzance viz HARVEY, Alan, *Economic Expansion in the Byzantine Empire, 900-1200*, Cambridge, 2003; HENDY, Michael F., *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450*, Cambridge, 1985.

³ Tato klasická interpretace se zakládá na předpokladu, že ve chvíli, kdy společenské elity ekonomicky a politicky expandovaly, mohly tak činit jen v případě, že státní instituce byly slabé a umožňovaly společnosti větší prostor rozvoje. To bylo umožněno díky relativně omezené mocenské pozici západoevropských panovníků. Naopak v případě arabského světa nebo Byzance byl stát natolik silný, že v době silících elit vznikala tlak mezi státem a těmito vyššími vrstvami, který vedl k destabilizaci státu a jeho případnému pádu. Základní přehled politických teorií viz BENDIX, Reinhard, (ed.), *State and Society: A Reader in Comparative Political Sociology*, Boston, 1968.

jako s oddělenými jevy, zkusíme chápat historického vývoje. Je třeba se podívat na vývoj západní a byzantské společnosti jinou optikou. Předně je nutno analyzovat, jakou roli panovník a instituce na něj navázané hrály v 9. až 11. století a na základě komparace vyvodit, jaké důsledky působení panovníka a těchto institucí mohlo mít na stát a také politicky aktivní společnost jako celek.

Opět se nejdříve zaměříme na západní říši a její politické prostředí. Namísto termínu stát se zde uplatňuje především pojem *regnum*, což můžeme vysvětlit jako protostátní politickou kulturu založenou na osobnostech, jejichž prostřednictvím byla vláda uváděna v život. Metody, pomocí níž se panovníkova rozhodnutí realizovala, byly zvláštní směsicí osobních vazeb, prestiže a autority. Vůbec nejjednodušeji je možné tento systém chápat jako vládu na pochodu.⁴ Vzhledem k tomu, že za tehdejšího stavu hospodářství nebylo možné dlouhodobě vydržovat panovníkův dvůr na jednom místě, musel vládce cestovat po zemi. Řešil stížnosti a konflikty v jednotlivých oblastech své říše podle toho, kdy bylo možné se do nich dostat, nebo kdy některý z lokálních vládců vyhledal panovníka na jeho cestách. Tomu koneckonců odpovídala také tehdejší mentalita, která od vládce očekávala, že se v příhodný okamžik dostaví. Bez jeho přítomnosti nemohla být podle dobového mínění prováděna zákonná vláda a naopak vznikaly rozbroje a bezpráví.⁵

Dvůr, který panovníka vždy následoval, se pravděpodobně skládal především z velkého množství ozbrojenců, kteří zajišťovali jeho ochranu a zároveň umožňovali hladký výkon královské moci. Panovník mohl s jejich pomocí jednat nikoliv pouze jako legitimní vládce, ale také jako člověk disponující značnou vojenskou hotovostí, kterou měl neustále při ruce. Doplňovali je příslušníci dvorské kaple stejně jako členové vládnoucí rodiny a rádců z řad vyšších kruhů. Složení dvora a zejména vliv jeho jednotlivých aktérů na politické rozhodování se měnily a do velké míry závisely na osobnosti jednotlivých panovníků. Jindřich Ptáčník využíval dvora jako integračního prvku, kterým k sobě připojil významné regionální vládců v říši, to znamená říšské vévodství umožnil jim přidat se na vládu a stabilizoval tak svoji pozici. Panování Oty III. se však již neslo v jiném duchu. Ota kolem sebe shromáždil řadu význačných a vzdělaných osob, které sloužily jako jeho rádců, ale

⁴ K aspektům mobilní vlády a organizaci viz BERNHARDT, John W., *Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c. 936–1075*, Cambridge, 1993.

⁵ KELLER, Hagen, *Otoni*, s. 86. Záměrně v této části používám označení *vládce* a *panovník* namísto *král* nebo *císař*. V případě jihoněmeckých vévodství Švábska a Bavorska si zdejší vládcové podrželi značnou autonomii, což se mimo jiné projevilo v tom, že otonští králové na jejich území zajížděli jen výjimečně a problémy zdejší správy řešili vévodové sami.

zároveň se zde projevovalo sakrální postavení otonské dynastie. Její členové se účastnili porad a jednali spolu s císařem. Je třeba připomenout budoucího Otova dědice a bratrance Jindřicha IV., bavorského vévodu, a quedlinburskou abatyši Matyldu, dceru syna Oty I. Luidolfa. Naopak Jindřich II. omezil vliv svých příbuzných a prosazoval především samostatnou vládu ve spolupráci s učenými muži z církevního prostředí.⁶ Množství ostatního služebnictva, které dvůr doprovázelo, je vzhledem k malému počtu dostupných pramenů velmi obtížné odhadnout. Mohlo se jednat o stovky až tisíce osob.⁷ Zásobování tak velkého množství lidí měly na starosti falce, rozesté podél cest, kterými se většinou panovník se svým doprovodem vydával. Na zajištění dostatečného množství zásob se podílely také okolní biskupství a kláštery.

Neznamenalo to však, že by král neměl k dispozici místa, která bychom za centra moci označit mohli. Připomeňme především Quedlinburk, Magdeburk, Frankfurt či Cáchy, od dob Jindřicha II. také Merseburg. Tyto falce či kláštery se staly výstavnými sídly, reprezentujícími královský majestát. Slavily se zde často církevní svátky, například v Quedlinburku tradičně Velikonoce. Ve zvýšené míře se začaly využívat k důležitým státnickým aktům nebo slavnostem také biskupská města. Regiony, kudy král nejčastěji projížděl, kde měl nejvíce statků a kde mohl uplatňovat svůj přímý vliv, se v průběhu staletí měnily podle toho, odkud původně vládce pocházel. Karlovec Arnulf Korutanský opíral svou moc především o své bavorské zázemí, nicméně co do významu a bohatství měly z prestižních důvodů prvenství Franky, území kolem Rýna a Mohuče ve středním Německu.⁸ Důležitou roli hrálo za Arnulfa a jeho syna Ludvíka Dítěte především Řezno, které mohlo být do jisté míry chápáno také jako sídelní město, hospodářsky schopné po delší dobu živit královský dvůr. Konrád I., zvolený a pomazaný králem roku 911 po náhlé smrti Ludvíka Dítěte, pocházel z Frank. Zde měl svoji oporu a Franky se také staly posledním opěrným bodem jeho moci, když ke konci své vlády ztratil kontrolu nad děním v říši.

Nástup Jindřicha I. Ptáčníka znamenal posun centra královské moci dále na sever, do Saska a Durynska, které byly pod jeho přímou kontrolou. Protože měl k dispozici rovněž královské majetky ve Frankách a v oblasti kolem Cách, měl také zde silnou pozici. Na rozdíl od Konráda I., který se snažil prosadit svoji moc na úkor vévodů, Jindřich I. uznal silnou

⁶ KELLER, Hagen, *Otoni*, s. 69.

⁷ KELLER, Hagen, *Otoni*, s. 83.

⁸ MÜLLER-MERTENS, Eckhard, *The Ottonians as Kings and Emperors*, in: REUTER, Timothy, *The New Cambridge Medieval History*, Cambridge, 1999, s. 236-237.

pozici švábského a bavorského vévody. Na jejich území takřka vůbec nezavítal a také setkání s vévody se povětšinou konala na hranicích vévodských území. Za vlády Oty I. se objevily první pokusy alespoň částečně podřídit vnitřní politiku obou vévodství královskému vlivu. Sjednával sňatky svých dětí s příslušníky jiných vévodských rodů, čímž lokální elity připoutával pevněji k vládnoucímu režimu. Naskytly-li se příznivé okolnosti, dokázal Ota I. prosadit v důsledku těchto svazků své příbuzné do vévodských hodností.⁹ Svůj vliv ve Frankách stvrdil Ota I. po smrti zdejšího vévody Eberharda. Vévodství uvedl pod svou přímou kontrolu a připojil je definitivně k vlastní doméně.¹⁰ Bylo ovšem pro tehdejší dobu charakteristické, že respektoval pozici lokálních vládců a na jejich území zavítal jen občasně. Vedle Švábska a Bavorska uplatňoval podobný přístup také vůči hornímu Lotrinsku a Alsasku. Snaha o okleštění moci jihoněmeckých vévodů se plně projevila až v jednání Oty II., který využil neúspěšného povstání svého bratrance Jindřicha II. Svárlivého, bažícího po královské koruně, k tomu, aby silně omezil územní rozsah bavorského vévodství, ze kterého vyňal roku 976 Kraňsko a Východní marku. Jindřich byl zbaven hodnosti bavorského vévody, kterou Ota II. udělil synovci Otovi, synovi svého bratra Liudolfa, který již od roku 973 vládl ve Švábsku. Jindřich byl po opakovaných pokusech zmocnit se nazpět Bavorska uvězněn a propuštěn až po smrti Oty II.

Když zemřel roku 982 švábský a bavorský vévoda Ota, byla vláda v těchto regionech přenechána původním domácím rodům, které pravděpodobně měly zajistit stabilitu říše po debaklu Oty II. v jižní Itálii. To však nepřivodilo zvrát v rostoucím vlivu panovnické moci v jihoněmeckých vévodstvích. Císařův stejnojmenný následník Ota III. zašel ještě dále než jeho otec a začal na územích Švábska a Bavorska konat sněmy a vydávat listiny. Vedle sílící panovnické moci mohlo hrát roli také rozšíření říše a integrace italských oblastí. Jihoněmecké regiony již nebyly okrajovými částmi, ale spojnice na ose mezi severním Německem a Itálií. Císař a jeho doprovod podnikali napříč jejich územím cesty do Itálie a z praktických důvodů vydávali diplomata také zde, což zároveň přispívalo ke zvyšování autority panovníka v jihoněmeckých oblastech. Jindřich II. na tento trend navázal a začal se častěji zdržovat nejen v Bavorsku a Švábsku, ale zavítal také do Alsaska. Švábsko a Bavorsko ztratilo svojí

⁹ Otův bratr Jindřich si tak vzal Juditu, dceru bavorského vévody Arnulfa, a díky tomu zde od roku 948 vládl jako legitimní vévoda. Podobně ve Švábsku dokázal Ota I. prosadit za budoucího dědice svého syna Liudolfa prostřednictvím jeho sňatku s Idou, dcerou švábského vévody Hermanna, který se nedočkal mužských potomků. Otova dcera Liudgarda si vzala lotrinského vévodu Konráda Rudého. Otův bratr Bruno se ujal vlády v Lotrinsku, poté co byl Konrád Rudý z pozice vévody sesazen. MÜLLER-MERTENS, Eckhard, *The Ottonians as Kings and Emperors*, s. 246.

¹⁰ MÜLLER-MERTENS, Eckhard, *The Ottonians as Kings and Emperors*, s. 246.

autonomní pozici a začlenilo se k ostatním vévodstvím říše.¹¹ Jindřichův nástupce Konrád II. ze sálské dynastie v tomto trendu zašel ještě dále – když se uvolnily trůny jednotlivých jihoněmeckých vévodství, prosadil zde vládu svého syna Jindřicha, takže při svém nástupu na trůn ovládal jeho nástupce Bavorsko, Švábsko a Korutany.

Kontakt mezi panovníkem a politickými elitami umožňovaly sněmy.¹² Bylo by jistě zajímavé poukázat na tato shromáždění jako na základ parlamentní tradice, ovšem tuto roli většinou nehrály. Spíše se jednalo o rozsáhlé divadlo plné ceremonií s ritualizovaným chováním. Zároveň ovšem mělo informativní funkci. Vyhlášovala se zde například vojenská tažení a představovali cizí vyslanci. Tím, že elity viděly krále osobně, jednaly s ním a zejména se podílely na jeho volbě, legitimizovaly jeho vládu, ale zároveň legitimizovaly také samy sebe.¹³ To se týkalo především předvedení krále k přijetí „lidem“, to znamená aklamace politickými elitami či velmoži. Král byl legitimizován tím, že byl těmito elitami přijat a zároveň elity byly legitimovány tím, že král přijel za elitami, aby jimi přijat byl.¹⁴ Vtažení do politického rozhodování a ceremonie s ním spojený hrály ve vývoji říše významnou roli a stabilizovalo postavení panovnické moci. Šlechta se zároveň na této exkluzivitě podílela a posilovala tak vlastní prestiž. Samozřejmě to neznamenovalo, že by se každé takové shromáždění obešlo bez konfliktů a nečekaných zvrátů. Za příklad může sloužit spor mezi Konrádem II. a jeho synem Jindřichem, který se během sporu na sněmu v roce 1035 postavil proti svému otci.

Byly to právě společenská reprezentace a ceremonie, spojené s královskou osobou, které propůjčovaly králi jeho exkluzivitu. Chtěl-li být panovník uznáván za krále, musel nejen jako král vystupovat, ale také být schopen dodržet ceremonie a obyčeje, které se od královny

¹¹ MÜLLER-MERTENS, Eckhard, *The Ottonians as Kings and Emperors*, s. 260-264.

¹² REUTER, Timothy, *Assembly Politics in Western Europe from the Eighth Century to the Twelfth*, s. 432–450.

¹³ HLAWITSCHKA, Eduard (ed.), *Königswahl und Thronfolge in ottonisch-frühdeutscher Zeit*, Darmstadt, 1971.; Keller, Hagen, *Grundlagen ottonischer Königsherrschaft*, in: Schmid, Karl (ed.), *Reich und Kirche vor dem Investiturstreit*, Sigmaringen, 1985, s. 17–34.; Keller, Hagen, *Herrscherbild und Herrschaftslegitimation. Zur Deutung der ottonischen Denkmäler*, in: Frühmittelalterliche Studien, Bd. 19, s. 290–311.

¹⁴ REUTER, Timothy, *Ottoman ruler representation in synchronic and diachronic comparison*, s. 145; Srv. SCHMID, Karl, *Über die Struktur des Adels im früheren Mittelalter*, in: SCHMID, Karl, *Gebetsgedenken und adliges Selbstverständnis im Mittelalter, Ausgewählte Beiträge. Festgabe zu seinem sechzigsten Geburtstag*, Sigmaringen, 1983, s. 245–267; SCHMID, Karl; MERTENS, Dieter – ZOTZ, Thomas (přepr.), *Gebliut, Herrschaft, Geschlechterbewußtsein. Grundfragen zum Verständnis des mittelalterlichen Adels. Aus dem Nachlaß*, Sigmaringen, 1998.

osoby očekávaly.¹⁵ Tím byly kromě takových událostí, jakou představovala korunovace, slavení církevních svátků, shromáždění elity a pitek s nimi spojených rovněž objížďení centrálních oblastí. Takto král nejen dával najevo svou přítomnost jako pán země, ale zároveň se objížďení země využívalo v praktické rovině k udělování privilegií a řešení správních otázek.¹⁶ Byl-li vládce nepřítomen, jeho existenci symbolizovaly falce, rozesté po oblastech, kudy se svou družinou jezdil. Přitom nesloužily pouze jako opěrné body. Tyto stavby, často umístěné na vysokých viditelných místech, připomínaly panovníkovu jakkoliv vzdálenou přítomnost a posilovaly vnímání královské moci.¹⁷ To se týkalo nejen exteriéru falcí, ale také interiéru, jejichž výzdoba poukazovala na významné činy vládnoucí dynastie. Podobně připomínaly královu přítomnost ve společnosti kostely. Dary a privilegia udělená klášterům byla často zapsána v listinách, jejichž cílem nebylo pouze potvrdit akt darování. Tyto listiny mívaly často reprezentativní podobu, svým zdobným písmem, velikostí a pečetěmi zobrazovaly nejen vykonaný čin, ale zároveň královský majestát.¹⁸

Kontakty mezi králem a elitami se utužovaly během vojenských tažení. Král fungoval jako vůdce vojska, jehož prostřednictvím prezentoval a realizoval svojí vládu. Princip byl jednoduchý. Král vládl pomocí vojska a součástí tohoto vojska byli právě oni velmoži, kterým král vládl. Účast politické elity na vojenských operacích také dále utužovala legitimitu režimu a stabilitu vlády. Tažení, která většinou neměla bezprostředně za cíl získat nová území, ale především kořist, fungovala pro účastníky se elity jako tmelící faktor. Nadto respektování autority lokálních vládců v dílčích kmenových vévodstvích a jejich vtažení do „velké politiky“, totiž fungování dvora, vytvářelo princip dělení moci, ačkoliv se v případě králova dvora mohlo jednat spíše o jev zdánlivý. Bezpochyby jednotliví předáci kmenových vévodství či zastánci významných postů mohli do určité míry po nastoupení Jindřicha I. ovlivňovat politiku východofranské říše, nicméně král si uchovával své rozhodující slovo.¹⁹

¹⁵ REUTER, Timothy, *Ottonian ruler representation in synchronic and diachronic comparison*, s. 128.

¹⁶ Podrobněji BERNHARDT, John W., *Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c. 936–1075*, Cambridge, 1993.

¹⁷ REUTER, Timothy, *Ottonian ruler representation in synchronic and diachronic comparison*, s. 141.

¹⁸ REUTER, Timothy, *Ottonian ruler representation in synchronic and diachronic comparison*, s. 141–142.

¹⁹ Na druhou stranu si v územích pod svojí přímou kontrolou stále udržoval silnější postavení. SCHULZE, Hans Kurt, *Sachsen als ottonische Königslandschaft*, in: PUHLE, Mathias (ed.), *Otto der Große. Magdeburg und Europa*, Mainz am Rhein, 2001, sv. 1, s. 30–52.

Zatažením elity do politického konání utužoval Jindřich dojem sounáležitosti – král nebyl pouze vzdálenou figurou, která se nepravidelně objevovala na daném území, ale byl v přímém kontaktu s elitami. Jeho moc měla symbolický charakter, který se však v dobovém myšlení musel projevovat také v reálné podobě, k čemuž sloužily výše zmíněné falce, privilegia a donace klášterům. To dále souviselo s vykonáváním panovnické moci. Král či císař musel na územích pod svou kontrolou dát najevo svojí fyzickou přítomnost, aby posílil také svou přítomnost symbolickou. V podstatě se o takovouto přítomnost královské moci pokoušel také Konrád I., avšak jeho metody byly ve východofranském prostředí příliš těžkopádné a přes dílčí úspěchy nevedly ke kýženému výsledku. Konrád na rozdíl od karolínských panovníků nebyl ověnčen aureolou jejich posvátného původu. Tím, že neměl dostatečnou legitimitu, si ve spojení se svou silně autoritativní politikou způsobil vlastní pád.²⁰

Důležitou součástí struktury moci byly osobní vztahy. Panovník uzavíral rituální formou s příslušníky elity přátelství, jež se v dobových pramenech objevuje jako *amicitia*.²¹ Tyto svazky, které ukládaly povinnosti pro obě strany, byly známy již v dobách starověkého Říma a byly užívány také v barbarských královstvích po roce 476. Rituální přátelství se mohlo využívat jak v zahraničních tak vnitropolitických záležitostech. Takový svazek uzavřel například Ota III. s polským knížetem Boleslavem Chrabrým a uherským králem Štěpánem.²² Této možnosti využíval hojně při stabilizaci vlády také Jindřich I. Naopak jeho syn Ota I. necítil jako legitimní pomazaný vládce potřebu osobně se zavazovat a naopak vyžadoval závazky od svých poddaných.

Rozsah panovnickovy moci nejlépe symbolizovaly vznik a následné řešení konfliktů, ke kterým docházelo především mezi panovníkem a elitami. Jak uvádí německý historik Gerd Althoff, právě za těchto okolností se mohl projevit skutečný dosah panovnickova vlivu a

²⁰ SUCHÁNEK, Drahomír, *Imperium et Sacerdotium*, s. 50–51; Podrobněji též GOETZ, H.-W., *Der ‚letzte‘ Karolinger?*, in: *Archiv für Diplomatik*, roč. 26, 1980, s. 50–125.; FRIED, Johannes, *Der Weg in Geschichte. Die Ursprünge Deutschlands bis 1024*, Berlin, 1994.; Karpf, Ernst, *Herrscherlegitimation und Reichsbegriff in der ottonischen Geschichtsschreibung des 10. Jahrhunderts*, Wiesbaden, 1985; SCHLESINGER, Walter, *Die Königserhebung Heinrichs I. zu Fritzlar im Jahre 919*, in: SCHLESINGER, Walter; PATZE, Hans – Schwind, Fred (eds). *Schlesinger, Ausgewählte Aufsätze*, Sigmaringen, 1987, s. 199–220.

²¹ Podrobněji viz ALTHOFF, Gerd, *Amicitiae und Pacta: Bündnis, Einung, Politik und Gebetsgedenken im beginnenden Jahrhundert*, Hannover, 1992.

²² EPP, Verena, *Rituale frühmittelalterliche amicitia*, in: ALTHOFF, Gerd (ed.), *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*, Stuttgart, 2001, s. 21–24.

zároveň jeho meze.²³ Za příklad může sloužit vláda Oty I., který se po svém nástupu na trůn částečně odklonil od politiky svého otce a namísto toho, aby fungoval jako *primus inter pares*, prosazoval svoji vlastní politiku bez ohledu na protesty šlechty. Když se rozhodl darovat pohraniční marky v sousedství polabských Slovanů jemu oddaným mužům a nikoliv těm šlechticům, kteří měli dle dobového smýšlení v důsledku příbuzenství s předchozími držiteli nárok, vyhlásili tito šlechtici otevřenou vzpouru.²⁴ Jednalo se především o Otova nevlastního bratra Thankmara a Wichmanna Staršího z rodu Billungů. Společně s Otovým bratrem Jindřichem pak vedli proti králi rozsáhlé povstání. Důležitou roli hrála při takových povstáních zejména společenská mentalita. V nejistých časech 10. a 11. století opakovaně docházelo mezi jednotlivými příslušníky politických elit k ozbrojeným srážkám o majetek. Měl-li šlechtic silnou pozici, odrazoval tím zároveň případné nepřátele od útoků na jeho pozemky či poddané. Popření tradičních nároků některého ze šlechticů tak přímo ohrožovalo jeho postavení, protože tím, že tomu nedokázal zabránit, prokazoval slabost. Z tohoto důvodu vyvolalo chování Oty I. nepřátelskou reakci, která byla v dobovém myšlení chápána jako oprávněná. Podobně jako v případě reprezentace krále také zde hrál roli obraz, který šlechtic či panovník o sobě utvářel. Ve vyhrocených situacích přicházeli na řadu prostředníci, kteří dokázali mezi oběma stranami sjednat mír, dohodnout podmínky podřízení se panovníkovi a znovunastolení pořádku. Často byl ovšem problém vyřešen mnohem prozaičtěji, když odpůrce královské moci zemřel v bitvě. Například Otův bratr Jindřich přijal smír až poté, co se utopil v Rýně lotrinský vévoda Giselbert, který stál během bojů mezi bratry na Jindřichově straně.²⁵ Přistoupil-li šlechtic na opětovné uznání krále nebo císaře za svého vladaře, měl garantováno alespoň částečné navrácení svých dřívějších držav. Často ovšem získal majetky na jiném území, což mu znemožňovalo rychle si znovu vybudovat silnou pozici. Nejednalo se však o kompletní likvidaci (ať už fyzickou či sociální), což zabraňovalo přerůst občanským válkám v říši do extrému.

Podívejme se nyní na vnitřní situaci v byzantské říši za vlády makedonské dynastie. Bezpochyby se jednalo o přelomové období, během něhož Byzanc dokázala v důsledku ekonomického rozvoje, změnám ve vojenské organizaci a oslabení svých nepřátel dosáhnout značných zisků především v oblasti východní Malé Asie a Balkánu. Ukončení každoročních

²³ ALTHOFF, Gerd, 'Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10. und 11. Jahrhundert', in: Frühmittelalterliche Studien, roč. 23, 1989, s. 265–290.

²⁴ KELLER, Hagen, *Otoni*, s. 24.

²⁵ KELLER, Hagen, *Otoni*, s. 25.

arabských nájzdů a posunutí hranice dále na východ umožňovalo mnohem rychlejší rozvoj byzantského venkova, jehož struktura se začala radikálně proměňovat. Namísto menších rolnických usedlostí začaly vznikat rozsáhlé statky, které vlastnila provinční elita, často pocházející z vojenského prostředí. V dobách neúrody skupovali její příslušníci, zvaní *dynatoi*, mocní, zadlužené rolnické polnosti a zdejší zemědělce uváděli do ekonomické závislosti.²⁶ Pro tyto závislé rolníky se vžil pojem *paroikoi*. Ačkoliv byli osobně svobodní, museli na základě dojednané písemné smlouvy odvádět majiteli pozemku nájem za obdělávaná pole. Zmíněné změny však postupovaly pomalu a v 9. století stále ještě převládaly menší pozemky, přičemž část majitelů zároveň vykonávala službu v lokálních obranných armádách, zvaných *stratitika ktemata*. S nově nastupující ofenzívou se ovšem radikálně proměňovalo složení armády. Namísto *themat*, závislých na pěších vojácích, uvyklých obraně v jim dobře známém terénu, se stále více začalo pro ofenzivy využívat jezdeckto a poněkud mobilnější jednotky, zvané *tagmata*, které sestávaly z profesionálních vojáků.²⁷ Náklady na udržování početného vojska byly samozřejmě vyšší, takže část usedlostí, zodpovědných za dodávání vojáků, místo toho odváděla daň zvanou *strateia*, za kterou byl vystrojen jezdec schopný účastnit se rozsáhlejších vojenských operací.²⁸ Tato daň se později stala příčinou častého dobrovolného přechodu svobodného rolníka pod ochranu a závislost na lokálním magnátovi, neboť *paroikové* byli od těchto povinností osvobozeni. Císaři se především v 10. století snažili tomuto vývoji opakovaně zabránit a řadou zákonů usilovali o navrácení majetku do rukou rolníků.

Tato rolnická domobrana byla začleněna do unikátní byzantské správní soustavy *themat*, v jejichž čele stál *strategos*, spojující ve své osobě nejvyšší vojenskou a civilní hodnost v provincii.²⁹ V době, kdy byla Byzanc ohrožena radikální arabskou expanzí, v

²⁶ LAIOU, Angeliki, *Byzantine Economy*, s. 106–112. K vývoji a struktuře byzantské aristokracie viz ANGOLD, Michael, *The Byzantine Aristocracy, IX to XIII Centuries*, Oxford, 1984.; CHEYNET, Jean-Claude, *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*, Aldershot, 2006.

²⁷ K proměnám vojenské taktiky viz KÜHN, Hans J., *Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert. Studien zur Organisation der Tagmata*, Vienna, 1991; MCGEER, Eric, *Sowing the dragon's teeth: Byzantine warfare in the tenth century*, Washington, DC., 1995.

²⁸ TREADGOLD, Warren, *The military lands and the imperial estates in the middle Byzantine empire*, in: MANGO, Cyril A.–PRITSAK, Omeljan – PASICZNYK, Uliana M. (eds.), *Okeanos: Essays Presented to Ihor Sevchenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, Cambridge, 1984, s. 619–31.

²⁹ Klasickou prací k byzantské správě je BURY, John B., *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a revised text of the Kletorologion of Philotheos*, London, 1911. Z moderní literatury pak je třeba připomenout především LILIE, Ralph J., *Die zweihundertjährige Reform*, in: *Byzantinoslavica* 45, 1984, s. 27–39, 190–210.

jejímž důsledku přišla Byzanc o bohatá území ve východním Středomoří, bylo nutné reagovat individuálně na více nájezdů zároveň. Instituce *themat* se ukázala jako vhodný způsob organizace obrany a správy v neustálém konfliktu s vnějším nepřítelem. Za dlouhé existence tohoto systému se rozsah a organizace *themat* velmi lišila. Původně se jednalo o rozsáhlé územní celky, které byly po několika povstáních tamějších armád rozděleny na menší správní jednotky, aby nepředstavovaly pro centrální vládu v Konstantinopoli takovou hrozbu. Tyto reformy byly vcelku úspěšné, takže v 9. století proběhla většina pokusů o převrat v civilním prostředí byzantského dvora, a nepřerostla tak často v otevřenou rebelii, jako tomu bylo za dynastií předcházejících Makedoncům. Během následujícího století se tento systém dále rozvíjel, jeho struktura se stávala složitější do vzájemného poměru strategů začala výrazněji zasahovat hierarchizace, propojená s formujícím se jednotným vojenským velením, jejichž moderním ekvivalentem jsou armádní štáby. V 10. století začala vznikat v pohraničí menší specializovaná *themata*, která sloužila jako pohraniční marky. Některá z nich nepřesahovala okolí svého sídelního města. Nad větší skupinou *themat* měl nyní pravomoc vojenský hodnostář zvaný *doux*. Zároveň se se stabilizací bezpečnostní situace začala rozdělovat správa na vojenskou a civilní část.³⁰ V mnoha regionech tak získal civilní záležitosti na starosti úředník napojený přímo na centrální vládu v Konstantinopoli. Snaha o posílení nezávislosti na politickém centru sice v byzantském prostředí existovala, neprojevovala se však tak silně, aby se některé z *themat* pokoušelo přímo osamostatnit nebo jednat úplně nezávisle na císaři. Ve většině případů měla povstání za cíl dobýt hlavní město a nastolit vlastní režim.

Právě specifikum Konstantinopole jako centra a neoddiskutovatelného základu jakékoliv legitimní vlády v Byzanci umožňovalo provinčnímu cítili se sice částečně prosazovat, ovšem nepřerůst až do konce 11. století ve větší hrozbu panovnické moci. Důsledkem toho centralizovaný státní aparát dokázal delegovat důležité pravomoci do provincií a udržovat státní systém relativně stabilní. Správní infrastruktura Byzance se v tomto systému soustřeďovala do jednoho neuralgického bodu, jímž bylo hlavní město.³¹ Zde permanentně sídlil císařský dvůr, na nějž byla napojena značná část ekonomiky města a který díky kumulaci bohatství přitahoval schopné lidi z celé říše. Až do roku 1204 nevyrostla tomuto městu v Byzanci významnější hospodářská konkurence. Žít ve městě dokonce bylo

³⁰ HALDON, John, *Warfare, state and society in the Byzantine world, 565–1204*, London, 1999, s. 107–139. Podrobněji KRSMANOVIC, Bojana T., *The Byzantine province in change: on the threshold between the 10th and the 11th century*, Beograd, 2008.

³¹ Viz HARRIS, Jonathan, *Constantinople: capital of Byzantium*, London, 2007; MANGO, Cyril (ed.), *Studies on Constantinople*, Aldershot, 1993.

bráno jako privilegium a trestem za mnoho provinění bylo vyhoštění mimo městské hradby. Už samotný exil byl brán jako více než postačující potrestání. Císařská moc byla s Konstantinopolí pevně svázána – pro Byzantince toto město představovalo obraz nebeského Jeruzaléma, vyvolené sídlo byzantského císaře, stojící pod ochranou matky Boží. Mnohé společenské vrstvy Konstantinopole byly ideologicky a ekonomicky napojeny na císařský režim do takové míry, že aktivně přispívaly k stabilitě makedonské dynastie, která byla již přinejmenším dvě generace po svém nastolení považována za posvátnou. Císařský režim a vůbec správa říše tak mohla efektivně fungovat jen v případě, když bylo toto město pod kontrolou vládnoucího režimu. Zde také sídlily četné rodiny, které sice měly své statky na venkově, ale správu za ně na jejich pozemcích většinou vykonával najatý správce zvaný *epitropos*.³² Císař tak měl na dosah velkou část politických elit, proti kterým mohl libovolně zasáhnout, či s nimi udržovat častý kontakt. Ti nejbližší, kteří se podíleli přímo na císařské politice a znali císaře osobně, představovali vrchol společenské špičky a byli známí jako *filoi*, přátelé císaře.³³ Geografická poloha byzantského centra navíc umožňovala relativně rychle přijímat informace po souši a po moři z většiny byzantských provincií. Obdobně nebylo obtížné vyslat z centra jednotku *tagmat*, bylo-li třeba vypořádat se s rozsáhlejším nepřátelským nájezdem či povstáním.³⁴

Samotný dvůr byl důmyslně sestaveným světem, soustředěným okolo císaře a organizovaným tak, aby zajistil vládci co největší kontrolu nad jeho služebníky, kteří mohli dosahovat během makedonského období počtu zhruba 2 000 až 2 900 osob.³⁵ Toho bylo docíleno několika způsoby. Vedle základních obřadů a jednání s císařem, během něhož bylo zvykem padnout na kolena (*proskynesis*), což umocňovalo alespoň v ideologickém smyslu císařovo postavení, se na fungování dvora podepsal především princip nejistoty. Žádný z úředníků a dvořanů neměl nikdy jistotu, zda se během audience u císaře dočká povýšení, či mu bude jeho hodnost naopak odebrána. Tyto audience se většinou oznamovaly náhle a s malým časovým odstupem. Úředník obdržel zprávu o předvolání k císaři navečer a ráno musel být již připraven k setkání s panovníkem. Důvod audience a informace, zda bude povýšen či přijde o hodnost, mohla být dvořanovi svěřena jen několik minut před začátkem

³² LAIOU, Angeliki, *Byzantine Economy*, s. 102–105.

³³ KAZHDAN, Alexander – MCCORMICK, Michael, *The Social World of the Byzantine Court*, s. 175.

³⁴ Podrobněji KÜHN, Hans J., *Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert*, Wien, 1991.

³⁵ KAZHDAN, Alexander – MCCORMICK, Michael, *The Social World of the Byzantine Court*, s. 178, n. 54.

ceremoniálu.³⁶ To limitovalo možnosti získat informace a zároveň vytvářelo nepředvídatelnou situaci, která neumožňovala jednotlivým dvořanům se dostatečně rychle připravit (například kontaktováním jiných vlivných osobností u dvora, které mohly být lépe informované). Císař tak mohl vždy využít momentu překvapení ve svůj prospěch. V době, kdy plat z držení dvorské pozice představoval většinu příjmů všech příslušníků elity, byly vysokí hodnostáři přirozeně na vůli císaři závislí.³⁷ Nicméně to jim nezabraňovalo v tom, aby neprosazovali na určité posty svoje chráněnce či příbuzné. Typický je v tomto ohledu případ eunuchů. V Byzanci bylo normální zajistit jednomu ze svých synů slušnou kariéru tím, že byl vykastrován a poslán do Konstantinopole, aby sloužil císaři.³⁸ Mnozí eunuchové poté drželi nad svými synovci a dalšími rodinnými příslušníky ochrannou ruku. Mnohdy závisel úspěch ambiciózního mladíka nejen na schopnostech, ale také na získání vlivného patrona, který mohl využít svoje postavení k prosazení svého svěřence na posty, odkud se mohl vypracovat dál. Není známo, že by v rámci byrokracie nebo dvora existovaly jakékoliv zkoušky. Namísto nich často rozhodovaly konexe nebo osobní zkušenost s případným kandidátem.

Ačkoliv rodinné vazby často hrály v kariéře na dvoře důležitou roli, neexistovala v Byzanci v klasickém období představa o vznešeném původu jako předpokladu pro členství v nejvyšší společenské špičce. Většinou se spíše oceňovaly zásluhy a charakter člověka, zatímco původ nehrál takovou roli. Příslušnost ke vznešené rodině jako jedno z kritérií se objevila až v druhé polovině 11. století.³⁹ Podobný vývoj se týkal také rodinných jmen, která se začala v byzantské společnosti plně prosazovat ve stejném období, ačkoliv známe již jména z dřívější doby (například rodiny Foků).⁴⁰ Politická elita nebyla nijak přesněji definována, což v podstatě odpovídalo byzantské mentalitě, v jejímž rámci byli všichni císařovi poddaní jeho *douloi* (což je pojem označující otroka, ale také slavnostní výraz pro váženého služebníka) a mohli získat nebo ztratit své postavení bez ohledu na svůj původ. Přesto je možno zaznamenat jistý posun. V souvislosti s růstem populace a vnitřního byzantského trhu vzrostla postupně

³⁶ KAZHDAN, Alexander – MCCORMICK, Michael, *The Social World of the Byzantine Court*, s. 190.

³⁷ OIKONOMIDES, Nikolaos, Title and income at the Byzantine Court, in: OIKONOMIDES, Nikolaos (ed.), *Social and economic life in Byzantium*, Aldershot, 2004, s. 199–215.

³⁸ JAMES, Liz, Men, Women, Eunuchs: Gender, Sex, and Power, in: HALDON, John (ed.), *The social history of Byzantium*, Malden, 2009, s. 31–50.

³⁹ KAZHDAN, Alexander – MCCORMICK, Michael, *The Social World of the Byzantine Court*, s. 168.

⁴⁰ Někdy je ovšem obtížné rozlišit případné přízvisko spolu s tím, že toto přízvisko se následně může transformovat v rodinné jméno. Například Jan Tzimiskes získal toto jméno z arménského výrazu pro slovo *krátký*. KAZHDAN, Alexander – MCCORMICK, Michael, *The Social World of the Byzantine Court*, s. 169.

hodnota půdy a držení úřadu ztratilo monopol jako jediný společensky akceptovatelný druh příjmu.⁴¹ Zatímco ve starších pramenech byli většinou na prvním místě společenského žebříčku uváděni hodnostáři, respektive lidé držící státní funkci, v pozdějších verzích stejného projevu najdeme výrazy spojené s bohatstvím.⁴²

Ani byzantská společnost nebyla prostá konfliktů mezi císařskou mocí a elitami. Ty se v různých érách projevovaly často dosti odlišně v závislosti na společenských podmínkách. Obvyklými událostmi byly palácová spiknutí a převraty. Není proto příliš překvapením, že mezi nejlépe placené osoby v paláci patřil strážce dveří k císařově ložnici. Stejně tak není zdaleka jisté, že někteří císaři zemřeli v 10. století na nemoc, protože se za jejich úmrtím mohl skrývat jed, nastražený některými z jejich nepřátel. Zmíňme v tomto případě například osud Jana I. Tzimiska. Fakt, že císař měl nad svými poddanými absolutní moc, sice působil neobyčejně silně a císařova nařízení proti významným osobám byla skutečně většinou dodržována, na druhou stranu případná vzpoura mohla skončit mnohem krvavěji, neboť vzbouřenci v případě porážky již neměli co ztratit. Známe ovšem také případy, kdy byla uprchlíkům, kteří se uchýlili do zahraničí po nezdařeném pokusu o převrat, nabídnuta milost.⁴³ V případě zákulisních bojů mezi různými frakcemi však došlo často k fyzické nebo sociální likvidaci tak, aby se nepřítel z porážky pokud možno již nevzpamatoval. Oběti tak končily na ulici a během několika hodin se mohl stát z významného hodnostáře obyčejný žebrák, nebo byl vyhoštěn z města.

Co se týče reprezentace, císařská ideologie byla pevně spjata se sídelním městem Konstantinopolí. Většina procesí a oslav se odehrávala za jeho hradbami a pouze několik císařů aktivně cestovalo po zemi, většinou v čele táhnoucí armády. Typickými příklady vojenských císařů byli Roman Lakapenos, Nikeforos II. Fokas, Jan I. Tzimiskes a Basileios II. Bulgaroktonos. V provinciích dával císař najevo svojí moc prostřednictvím legislativní činnosti. Platily tu také neoficiální tradiční zákony a výsledné rozhodnutí soudů do značné míry záviselo na rétorických schopnostech právníků. Zákonodárství bylo součástí císařské ideologie a alespoň teoretická starost o císaři svěřený lid byla jedním ze základních principů vedení byzantské politiky. Jako zákonodárce a filantrop se snažil působit především Leon VI. a Konstantin VII. K tomuto účelu se využívaly četné církevní slavnosti, především Vánoce a

⁴¹ Obchod byl stále chápán jako nepřijatelný pro vyšší společenské vrstvy. HALDON, John F., *Social Elites, Wealth and Power*, s. 195-197.

⁴² KAZHDAN, Alexander – MCCORMICK, Michael, *The Social World of the Byzantine Court*, s. 171.;

⁴³ Z významných sbírek je třeba především zmínit *Epanagoge* a *Basiliku*, vydanou za vlády Leona VI.

Velikonoce, během nichž císař hostil ve svém paláci nejen nejruznější členy dvora, ale také příslušníky konstantinopolských cechů a další úředníky.

Při porovnání byzantského a západního stylu správy zde stojí dva zřetelně odlišné systémy, které ovšem podléhaly podobným socioekonomickým změnám, spojeným s rozsáhlejší hospodářskou obnovou Evropy po úpadku, způsobeném nájezdy a morovými epidemiemi. Jak se tedy projeví tyto změny v odlišných podmínkách? Některé změny mají oba civilizační okruhy společné. Došlo k populačnímu nárůstu a rozsáhlé kolonizaci dříve neosídlených oblastí, což vedlo k novým příjmům pro šlechtice a potažmo také panovníka, kteří se větší či menší mírou na kolonizaci podíleli. Růst zisků z půdy vedl v byzantském prostředí k rozvoji pozemkové aristokracie a vytváření rozsáhlých rodinných klanů, které disponovaly ekonomickou a případně také vojenskou silou.⁴⁴ Rodinnými svazky, uzavíranými s představiteli byrokratických špiček dále posilovaly svoji moc a stávaly se pro císařskou moc konkurentem ve vykonávání vlády v provinciích. Naopak na Západě se ekonomický růst spojil se vznikem soukromých opevněných sídel, která získal majitel do držby na omezenou dobu a postupně jej on nebo jeho potomci přeměnili v alodiální statky.⁴⁵ Jejich rostoucí hospodářský potenciál mohl šlechtice vydržovat po delší dobu, takže nebyl tolik závislý na ústřední moci. V západní říši tak došlo k postupnému rozmělnění tradičních vévodství a k rozpadu původních společenských struktur. Mnohá drobná léna obdrželi takzvaní ministeriálové, původně nesvobodní lidé, kteří se prostřednictvím služby místním šlechticům, klášterům nebo biskupstvím domohli nižšího šlechtického stavu. Narušil se tak původní řád spojený s osobním vztahem mezi vévodou a jeho vazaly.

Ekonomický rozkvět vyústil ve vznik a rozvoj řady měst, jejichž obyvatelé neváhali v budoucnu opakovaně vstupovat do konfliktů se svými lenními pány. Rovněž v Byzanci došlo k novému rozvoji měst, která se během válek s Araby proměnila v 7. a 8. století pouze v malé opevněné bašty (*kastra*), umístěné na dobře hájitelných místech. S úpadkem nepřátelských nájездů začal opět rozkvétat městský život mimo Konstantinopol, ve srovnání se Západem ovšem s jedním zásadním rozdílem. V byzantských městech se nikdy nevytvořilo měšťanstvo s vlastní identitou a politickou agendou, naopak důležité úřady ovládali místní

⁴⁴ STEPHENSON, Paul, *Byzantium Transformed*, s. 186.

⁴⁵ SCHMID, Karl, *Über die Struktur des Adels im früheren Mittelalter*, in: Schmid, Karl, *Gebetsgedenken und adliges Selbstverständnis im Mittelalter, Ausgewählte Beiträge. Festgabe zu seinem sechzigsten Geburtstag*, Sigmaringen, 1983, s. 245–267.

šlechtici, kteří místo v opevněných sídlech na venkově žili v městských palácích.⁴⁶ To spolu s jejich nezájmem o obchod a fungování měst jako center císařské správy vedlo k tomu, že se v Byzanci nevyvinula samostatná měšťanská vrstva. Naopak stát si zachoval určitou kontrolu na dění ve městech minimálně do poloviny 11. století, než se během sedmdesátých let správa maloasijských provincií po bitvě u Mantzikertu zhroutila a celé východní území Byzance bylo obsazeno tureckými oddíly. Stále více se ovšem po smrti Basileia II. prosazovali provinční magnáti, kteří získávali díky svým kontaktům v Konstantinopoli úřady v jednotlivých *thematech* do svých rukou.

Dopady nového směru socioekonomického vývoje nebyly v západní říši do poloviny 11. století zatím tak citelné. Bylo to dáno především tím, že se ministeriálové teprve prosazovali a navíc série úspěšných a politicky silných císařů zabránila spolu se systémem říšské církve, který spočíval v plnění vojenských či finančních povinností vůči panovníkovi církevními institucemi, většímu tříštění panovnické moci.⁴⁷ Nicméně stačilo, aby císař Jindřich III. zemřel, aniž by po sobě zanechal dospělého potomka, a socioekonomický vývoj umožnil během slabé regentské vlády a následných bojů mezi papežem a císařem Jindřichem IV., Jindřichovým synem, notný úpadek královské autority v zemi.

Vůbec nejdůležitějším prvkem, kterým se západokřesťanská společnost lišila od Byzance, je dle mého názoru rozdílný přístup k poraženým protivníkům v občanských válkách. Namísto totální likvidace opozice bylo po vykonání příslušných rituálů poddání se panovníkovi povoleno odbojnému šlechtici získat zpět alespoň část jeho původního postavení. Tím se do budoucna otevírala možnost nového vývoje v rámci politické kultury. Politická opozice nemusela vždy znamenat úhlavního nepřitele panovníka a v úvahu přicházelo také prosazení zájmů určité skupiny na úkor vládce, byly-li tyto zájmy chápány jako oprávněné.⁴⁸ Zároveň funkce sněmů, spojená s nutností bránit vlastní postavení, a to i za cenu rozpoutání vzpoury, umožňovala v následujících staletích vytvořit předpoklady pro vznik stavovského státu, kde byly konflikty řešeny nejenom násilím, ale také hledáním kompromisu. Mnoho těchto prvků existovalo samozřejmě také v Byzanci a není možné tvrdit, že ani tam nemohlo

⁴⁶ LAIOU, Angeliki, *Byzantine Economy*, s. 102-105.

⁴⁷ ENGELS, Odilo, *Der Reichsbischof in ottonischer und frühsalischer Zeit*, in: Crusius, Irene (ed.), *Beiträge zur Geschichte und Kultur der mittelalterlichen Germania Sacra*, Göttingen, 1989, s. 135–175.; Podrobněji viz SCHIEFFER, Rudolf, *Der geschichtliche Ort der ottonisch-salischen Reichskirchenpolitik*, Opladen, 1998.

⁴⁸ ERKENS, Franz-Reiner, *Fürstliche Opposition in ottonisch-salischer Zeit*, in: *Archiv für Kulturgeschichte*, 64, 1982, s. 307–370.

dojít k tomu, že by císař udělil vzbouřenému hodnostáři nebo magnátovi milost. Naopak také na Západě docházelo někdy k popravám vzbouřenců. Rozdíl však tkví v institucionálním pojetí. Zatímco na Západě se jednalo o tradici, kterou měl král nebo císař dodržet, v Byzanci mnohem více záleželo na osobnosti císaře a mocenské situaci. Právě institucionální rozměr byl v tomto ohledu tak zásadní. Pomáhal rozvíjet nové názory na vedení správy, které se mohly opírat o tradiční zvyky, a dále se vyvíjet. Byly totiž chápány jako součást vedení státu a nikoliv pouze nahodilé rozhodnutí vladaře. To jim dávalo ideologickou sílu, která mohla být a byla v následujících staletích využita.

4) Idea státu v Byzanci a na Západě

V důsledku nedostatečného množství pramenů je velmi obtížné zachytit alespoň základní obrysy teoretických politických názorů v období středověku, které bychom mohli označit za abstraktní, nepersifikované obrazy státu či *regna*. Je tedy třeba zaměřit se na dílčí útržkovité doklady, které by alespoň poodhalily tehdejší mentalitu a představy o ideálním fungování vlády.¹

V případě západní říše bylo vzhledem k jejímu pomaleji postupujícímu intelektuálnímu vývoji typické spojení osobnosti vladaře se samotným principem vlády. Podle toho se příslušníci politických elit také chovali. Takto chápaná nebyla ještě vázána na určité místo, ale spíše na etnikum, jímž byli Frankové a posléze se k nim po nástupu otonské dynastie přidali jako konstituční prvek Sasové.² Nebylo také vyloučené, že se říše rozdělí na menší části, jak to bylo běžné za vlády karolínské dynastie. Právě ona dělitelnost *regna* způsobovala, že státní moc nebyla ještě zcela geograficky ukotvena, ačkoliv říše měla již zřetelněji definované centrum a periferní oblasti, jak naznačoval autonomní status jihoněmeckých vévodství stejně jako pohraniční marky na východě říše. Zásadní změnu představoval nástupnický řád z roku 929, kterým se Jindřich I. zřetelněji přiklonil k principům nedělitelnosti vlády a primogenitury.³ Očividně se jednalo o postupně převládající tendenci. Konání krále podporoval například také bavorský vévoda Arnulf, který si podobným způsobem chtěl zajistit nástupnictví a nedělitelnost ve vlastním vévodství. Nástupnictví jediné osoby, i když v praktické rovině částečně narušila tyto plány vláda vévody Jindřicha I., bratra Oty I., v Bavorsku, umožnilo sjednotit a konsolidovat říšské území a její společnost. V důsledku toho se postupně utvářela idea příslušnosti k říši, která se definitivně prosadila v 11. století.⁴

¹ Podrobně problematiku rozebírá KELLER, Hagen, *Zum Charakter der "Staatlichkeit" zwischen karolingischer Reichsreform und hochmittelalterlichem Herrschaftsaufbau*, Frühmittelalterliche Studien, 23, 1989, s. 248–264.

² MGH DD O I, dok. 1, s. 90.

³ SUCHÁNEK, Drahomír, *Imperium et sacerdotium*, s. 56.; SCHMID, Karl, *Das Problem der „Unteilbarkeit des Reiches“*, in Schmid, Karl (ed.), *Reich und Kirche vor dem Investiturstreit. Vorträge beim wissenschaftlichen Kolloquium aus Anlaß des 80. Geburtstags von Gerd Tellenbach*, Sigmaringen, 1985, s. 1–16.

⁴ K srovnání NELSON, Janet, *Kingship and empire*, in: BURNS, John H. (ed.), *Cambridge history of Medieval Political Thought*, Cambridge: Cambridge, 1988, s. 242–247; NITSCHKE, August, *Karolinger und Ottonen*.

Východofranští králové a západní císaři po pohlíželi na svojí úlohu především ze zorného úhlu své osobní spásy, což se poté odrazilo v panovnickém rozhodování a politickém programu jednotlivých vládců.⁵ Císař byl zodpovědný za dodržování odpovídajícího řádu na zemi a za výkon spravedlivé vlády. Sakralitou prostoupaná panovnická moc na jedné straně umožňovala panovníkům jednat vůči šlechtě s větší autoritou, ale na druhou stranu panovníka svazovala, protože musel dostát odpovídajícímu sakrálnímu ideálu, a to alespoň v teoretické rovině. Neúspěch v bitvě či v politickém boji tak mohl mít zásadní dopady na další rozhodnutí vládců. Mohl být chápán jako signál nesprávného postupu, kvůli němuž ztratil panovník boží přízeň. Vhodným příkladem je chování Oty III. po neúspěšných pokusech prosadit svojí vládu v Římě. Během následné cesty do Polska císař působil odlišným dojmem, neboť se na konci cesty do Krakovu oblékl do šatů kajícího. ⁶ Císař či král neměl zodpovědnost vůči státu, který beztak v nám známé moderní podobě neexistoval, ale tato zodpovědnost se prosazovala v osobních vztazích. Tak jako císař stál nad šlechtici, musel se on sám za své činy zodpovídat Bohu a prostřednictvím svých zásluh a činů si zajistit vykoupení vlastní duše.

Skutečně první příklad přenesení ideje státu do abstraktního pojetí, nezávislého na čase, můžeme nalézt v době Konráda II. Když zemřel Jindřich II., zničili obyvatelé Pávie jeho zdejší palác s tím, že starý císař byl již mrtvý a nový ještě nenastoupil. Kornikář Wipo zapsal, že Konrád na jejich obhajobu reagoval výrokem, že „i když král zemře, království přetrvává, stejně jako ačkoliv je loď bez lodivoda, stále pokračuje v plavbě“⁷. Tady můžeme najít počátky nového chápání vlády, které již není do takové míry závislé na osobě konkrétního panovníka. Sálské období bylo pro integraci říše rovněž významné, neboť se dotvářela identita politických elit, které se více identifikovaly s říšskou myšlenkou a přijímali v případě potřeby (to znamená především za regenství v době nezletilosti Jindřicha IV.) zodpovědnost za další vývoj císařství.⁸ Nejednali tak pouze s ohledem na svůj osobní vztah k panovníkovi. Rozvoj nového chápání státních a náboženských institucí měl ovšem také negativní stránky,

Von der "karolingischen Staatlichkeit" zur "Königsherrschaft ohne Staat"?, in: Historische Zeitschrift, 273, 2001, s. 1–29.

⁵ SUCHÁNEK, Drahomír, *Imperium et sacerdotium*, s. 158.

⁶ SUCHÁNEK, Drahomír, *Imperium et Sacerdotium*, s. 109.

⁷ Wipo, VII, s. 30.

⁸ KELLER, Hagen, *Reichsstruktur und Herrschaftsauffassung in ottonisch-frühsalischer Zeit*, in: Frühmittelalterliche Studien, 16, 1982, s. 74–128.

což se zřetelně projevilo během následných sporů o investituru, když se do ideologického konfliktu dostalo světské a duchovní pojetí vykonávání biskupského úřadu.

Je třeba si rovněž uvědomit, že na rozdíl od Byzance neprobíhal politický život v západní říši nepřetržitě. Po značnou část roku trávili šlechtici čas na svých usedlostech, jejich povědomí o sounáležitosti s dalšími členy politické elity bylo spíše omezeno na osobní vztah k jejich lennímu pánovi a k lidem, s nimiž navázali osobní styky a příbuzenské svazky. Určitá forma společné identity se mohla projevit pouze na sněmech a během tažení, ale její absence mimo tyto události neumožňovala vytvořit hlubší identifikaci s představou říše. Pouze postupně se prostřednictvím šlechticů napojených přímo na královský dvůr a účastníci se politického rozhodování mohla rozšířit idea o spoluodpovědnosti za osud *regna*. Státní instituce se časem integrovaly do společnosti a se zintenzivněním politického života stále více pronikaly do života politické elity.⁹ Přesto se v rámci říše udržela dílčí *regna* a vévodství, se kterými se mnozí šlechtici identifikovali spíše než s představou rozsáhlého státního útvaru pod vládou císaře, například v Burgundsku, Itálii, ale také v Lotrinsku. Není ovšem pochyb o tom, že se většině otonských a sálských panovníků 10. století a první poloviny 11. století vcelku úspěšně podařilo tyto kulturně rozdílné oblasti připoutat k říši a posílit její integritu.

Otázka identity a identifikace byzantské společnosti s císařem byly mnohem přímočarejší. Ze státoprávního hlediska byli obyvatelé byzantské říše považováni za Římany, přestože mluvili řecky. Římanem se tak mohl stát také cizinec, který se na území Byzance usadil. Pojem *rhomaios* měl také náboženský rozměr a byl využíván k označení pravověrného křesťana. Naopak slovem *hellenos* byli označováni pohané. Spojovalo se zde tedy více prvků – státní příslušnost, etnická příslušnost a příslušnost k ortodoxii. Vztah ke státu byl symbolizován vztahem k císaři. Všichni poddaní byli považováni za jeho otroky (*douloi*) a císař mohl od kohokoliv teoreticky požadovat jakoukoliv službu. Vztah k jazyku se odvíjel od vzdělání, které rovněž integrovalo nově příchozí elity, a to především z arménského prostředí, ale také ze západní Evropy. Integrace dobytých oblastí se neodrážela v císařské titulatuře a tyto oblasti nebyly chápány ani jako soběstačný kulturní celek, ale prostě a jednoduše jako součásti říše, znovudobyté nazpět po dřívějších územních ztrátách. Na rozdíl od Západu neměly byzantské regiony takovou tradicí posílenou identitu jako například Bavorsko nebo Švábsko, neboť se většina obyvatelstva pravděpodobně identifikovala se státem jako celkem.

⁹ REUTER, Timothy (2000b), *Nobles and others. The social and cultural expression of power relations in the middle ages*, in: Duggan, Anne J. (ed.), *Nobles and nobility in medieval Europe*, Woodbridge – Rochester, 2000, s. 85–98;

Stát, označovaný v byzantské literatuře často termínem *basileia* či *politeia*, existoval mimo osobnost císaře, ale v praktické rovině se zejména v případě majetku nebo financí hranice mezi státem a panovník stírala. Dvůr ani císař neměli oddělenou hospodářskou správu od státu, naopak po roce 1204 začali císaři plně nakládat se státními statky jako se svým majetkem a volně je rozdávali svým příbuzným. Komnénovští císaři stále chápali většinou přidělení měst či vesnic členům svého klanu jako odevzdání do správy, nikoliv přímý dar. V době Makedonců ještě převažovala klasická představa o správě státu císařem, který má vůči římskému státu povinnosti. V případě potřeby může být svržen, pokud se vládnoucí dynastie prokáže jako neschopná spravovat bohem vyvolenou říši. Ale tato představa však ustupovala dynastické sakralitě, která jí umožňovala udržet se na trůnu bez ohledu na četné pokusy o uzurpaci trůnu.¹⁰

Byzantský císař byl chápán jako živoucí právo, který mohl v případě potřeby měnit zákony dle vlastního uvážení.¹¹ Zároveň byl on sám vyňat z působení zákonů a nebyl vázán žádnou legislativou. Tento přístup byl však oprávněný jen v případě, že císař využíval této prerogativy korektním způsobem a jednal ve veřejném zájmu. S veřejným zájmem, popřípadě s abstraktní koncepcí státu, je spojen termín *politeia*, který můžeme doslovat přeložit jako stát.¹² Byzantinci však nechápali *politeiu* jen jako stát, ale také jako společnost, která v tomto státě žila.¹³ Taková společnost měla v sobě vyvažovat svobodu a obecný zájem, aby se docílilo harmonického pořádku. V jádru tohoto konceptu byla představa Kristus, chápaného jako *filanthropos*, spojující ve své osobě spravedlnost se slitováním a fungující jako vzor pravého vládce, jemuž se měl císař co nejvíce přiblížit. V teoretické rovině spojoval ideální panovník praktickou politiku s etikou a tyto dva prvky nemohly být od sebe odděleny.¹⁴ Funkčně je termín *basileia* podobný termínu *politeia*, je ovšem více vázán na osobu císaře a na světskou císařskou hodnost. Tu doplňovala *hierosyne*, správa duchovních záležitostí. Tyto tři prvky se spojovaly v osobě císaře a opravňovaly ho k vykonávání jeho hodnosti.

¹⁰ FÖGEN, Marie T., *Das politische Denken der Byzantiner*, in FETSCHER, Irving (ed.), *Pipers Handbuch der politischen Ideen*, 2, s. 41-86.;

¹¹ NICOL, David M., *Byzantine Political Thought*, in: BURNS, J. H. (ed.), *Cambridge history of Medieval Political Thought*, Cambridge, 1988, s. 64.; FÖGEN, Marie T., *Legislation in Byzantium: a political and a bureaucratic technique*, in: LAIOU, Angeliki E. – SIMON, Dieter (eds.), *Law and society in Byzantium: ninth-twelfth centuries*, Washington, D. C., 1994, s. 53–70.

¹² STEPHENSON, Paul, *Byzantium Transformed, 950-1200*, s. 208.

¹³ ERICKSON, John H., *Human Dignity. Byzantine Political Philosophy Revisited*, in: Tenth Annual Educational Forum of the American Foundation for Greek Language and Culture, March 3-5, 2005. Dostupné na WWW: < <http://www.svots.edu/content/human-dignity-byzantine-political-philosophy-revisited>>

¹⁴ ERICKSON, John H., *Human Dignity. Byzantine Political Philosophy Revisited*.

Jak v Byzanci, tak na Západě můžeme najít spojení sakrálního pojetí císařské moci s církevní politikou. Vzhledem k tomu, že tehdejší křesťanství prostupovalo takřka celým životem středověkého člověka, není divu, že makedonští i otonští vládcové dbali také o dosažení správné fungování církevních institucí a významně se zapojovali do řešení církevních záležitostí. Nejednalo se pouze o to, že duchovní instituce v západní říši byly důležitou součástí správní soustavy, ale je třeba zdůraznit, že církev byla také organickou součástí společnosti. Středověká mentalita dokonce předpokládala, že císař se bude starat rovněž o duchovní záležitosti, neboť jedině tak může dojít k nastolení spravedlivého řádu, odpovídajícího ideálnímu modelu křesťanské společnosti.

Je přirozené, že clunyjská reforma byla intenzivně podporována světskou mocí, se kterou také papežství dlouhou dobu spolupracovalo na jejím prosazení. Později však prolínání lenního systému s vykonáváním biskupské hodnosti vedlo ke konfrontaci mezi oběma mocenskými centry. Důležitou roli v tomto případě hrála především vzdálenost mezi centrálními oblastmi západní říše a Římem, kde sídlil papež. Pro císaře bylo mnohem obtížnější prosadit svojí moc na periferní oblasti, přičemž dobývání a udržení kontroly nad Věčným městem vždy stálo velké množství času a energie. Není proto divu, že se otonští císaři snažili udržet nad Římem kontrolu, což vyvrcholilo ve stavbě římské falce za Oty III. Celý projekt však dopadl velmi neslavně. Ota během snahy získat Řím zemřel a jeho nástupce Jindřich II. dal přednost spolupráci na dálku s papežskou kurií. Rezignací na přímou kontrolu nad městem se Otoni vzdálili politickému modelu Byzance. Zde naopak v institucionální rovině fungovala forma diarchie mezi císařem a patriarchou.¹⁵ V závislosti na osobnostech obou z nich se vláda a správa církevních institucí mohly rozvíjet různými směry, ať už cestou konfrontace nebo naopak spolupráce. Konflikty však byly kratší a většinou se jednalo o záležitosti odehrávající se především v hlavním městě, které nepřekonal byzantské hranice. Když císař zápolil s papežem o nejvyšší autoritu v rámci křesťanského světa, byly do těchto zápasů zapojeny také další evropské státy. V Byzanci se skutečně jednalo o interní záležitosti.

Středověké Německo nastoupilo v 10. století dlouhou cestu ke konsolidaci politických struktur a postupnému vytváření královské kaple, která měla sloužit jako centrum říšských vzdělavců z církevního prostředí, zodpovědných za vydávání listinného materiálu a tedy

¹⁵ Podrobněji viz ALEXANDER, Paul J., *Religious and political history and thought in the Byzantine empire*, London, 1978; DAGRON, Gilbert, *Emperor and Priest: the imperial office in Byzantium*, Cambridge, 2003; NICOL, David M., *Byzantine political thought*, in: BURNS, James H. (ed.), *Cambridge history of Medieval Political Thought*, 1988, s. 49–79.

rovněž za správu říše.¹⁶ Základní princip královské moci se však nezměnil. Panovník byl především vůdcem rozsáhlé armády, jehož prioritou bylo obstarat této armádě obživu a dovedně jí využívat na četných vojenských taženích. Podle toho také fungovala správa, do níž sice pronikaly prvky byrokratického řízení státu, ale prosazovaly se poměrně pomalu. Zároveň kromě říšské církve neexistovala instituce, která by skutečně dokázala propojit jednotlivé části západního císařství v jeden celek.¹⁷ Stále se jednalo o konglomerát politických celků (*regna*) spojených v podstatě personální unií, jejichž jednotliví lokální šlechtici se sdružovali pouze v dobách sněmů.¹⁸

Naopak Byzanc si během této doby vytvořila hierarchizovaný systém vojenského velení a správy, založený na podřízení několika *themat* vojenskému a správnímu hodnostáři zvanému *doux*. Prostřednictvím zákonodárství a byrokratického aparátu pronikala státní moc do oblastí hlavní město, kde však s obtížemi byzantští úředníci bojovali o vliv s lokálními magnáty. Právě v růstu pozemkové aristokracie můžeme vidět první známky provinční identity, která se plně projevila po roce 1071, když se rozsáhlé oblasti dostaly pod kontrolu tamějších magnátů, zatímco byzantská správa se takřka zhroutila. Tito lidé dokázali zajistit po určitou dobu řád a relativní bezpečí (ať už bojem s Turky či uznáním jejich svrchovanosti) a v praxi tak popřeli jedno z paradigmat byzantské společnosti, totiž že císař byl jediným skutečným zdrojem božího řádu na zemi. Provincialismus se měl silně prosadit především ve chvíli, kdy byla centrální císařská moc oslabena, což se týkalo posledních dekád 12. století. Čtvrtá křížová výprava tento vývoj utvrdila a ve svém důsledku zabránila navrácení předchozího stavu. Magnáti se stali mocnou silou, ochotnou jednat nezávisle na císaři a bez ohledu na osud byzantského státu jako celku.

Důležitý prvek v ideologické koncepci obou říší představoval bezpochyby universalismus. Byzantští císaři chápali sami sebe jako nejvyšší světskou autoritu, jako hlavu

¹⁶ EHLERS, Joachim, *Schriftkultur, Ethnogenese und Nationsbildung in ottonischer Zeit*, in: *Frühmittelalterliche Studien*, 23, 1989, s. 302–317..

¹⁷ FINCK VON FINCKENSTEIN, Albrecht Graf, *Bischof und Reich: Untersuchungen zum Integrationsprozeß des ottonisch-frühsalischen Reiches (919–1056)*, Sigmaringen, 1989.

¹⁸ Vzpomeňme na opakované volby domácích králů v Itálii takřka vždy, když zemřel tehdejší císař. Podrobněji k provincialismu viz KELLER, Hagen, *Zwischen regionaler Begrenzung und universalem Horizont. Deutschland im Imperium der Salier und Staufer 1024 bis 1250*, Berlin, 1986; Keller, Hagen, *Zur Einführung: Das Problem der Reichsintegration in ottonischer Zeit*, in: *Frühmittelalterliche Studien*, 23, 1989, s. 244–247.

rozsáhlé rodiny křesťanských panovníků.¹⁹ Nutno podotknout, že minimálně od roku 800 dostala tato teze četné trhliny. Korunovací Karla Velikého na císaře byla prolomena byzantská iluze o výjimečném postavení východního císařství v rámci křesťanského světa. Ačkoliv se Byzantinci pokoušeli zakrýt tento neúspěch uznáním Karla Velikého jako *basilea* (namísto byzantského titulu *basileus ton Rhomaion*), idea křesťanského světa vedeného byzantským císařem ztratila své opodstatnění. To však nikdy byzantský dvůr nevzal na vědomí a až do posledních dnů se byzantští císaři prezentovali jako první a nejvyšší světská autorita v křesťanském světě.

Ani západní císařství si nedokázalo udržet skutečný vliv na dění v okolních zemích. To bylo dáno především tím, že v době největšího rozkvětu císařského vlivu za vlády Oty I. byla geopolitická situace v Evropě v nepřírozeném stavu. V západofranské říši vládl dětský král, za kterého jako regentka vládla Otova sestra, která ve spolupráci s další vdovou po Hugovi Velikém umožnila Otovi provádět v rámci Evropy skutečnou velmocenskou politiku. Jakmile ale dospěl nový král Lothar, těžko se smiřoval se silnějším postavením Oty II. Ačkoliv se císaři vyrovnat nemohl, jeho vypálení Cách a následná neúspěšná otonská expedice do Francie ukázaly, že císařský vliv nejen že nebyl uznáván, ale zároveň jej nebylo možné v praxi vynutit. Universalismus na západě byl však chápán jiným způsobem. Císaři náleželo čestné přední místo v rodině křesťanských vládců a zároveň měl právo spolurozhodovat o obsazení papežského stolce. Nejednalo se však o právo na vládu nad zbylými částmi někdejší karolinské říše nebo dokonce celé křesťanské Evropy.²⁰ Tento stav se měl ovšem záhy změnit po nástupu nezletilého Jindřicha IV., kdy došlo k oslabení císařské kontroly nad papežstvím a následného vypuknutí boje o investituru.

¹⁹ OBOLENSKY, Dmitri, *The Byzantine commonwealth: Eastern Europe 500–1453*, London, 1971; OSTROGORSKY, George, *The Byzantine Emperor and the Hierarchy World Order*, in: *The Slavonic and East European Review*, 35, 1956, s. 1–14.

²⁰ DRŠKA, Václav, *Idea universalismu – osud Svaté říše římské?*, in: *Historický obzor*, 3, 1992, s. 338–346.

5) Závěr

Byzantská říše a východofranská říše, respektive západní císařství, prošly v 9. až 11. století nepochybně složitým a mnohostranným vývojem. Stěžejním cílem panovnických dynastií, vládnoucích v těchto státních útvarech, bylo především zajistit dynastickou kontinuitu a posílit svoji vlastní pozici ve vztahu k těm vrstvám společnosti, které je mohly ohrožit. Možností, jak tohoto záměru dosáhnout, bylo několik: úspěšné vedení válek, církevní politika, obratné jednání s elitami a dalšími skupinami, jež mohly posílit či ohrožit postavení panovníka. V této obecné rovině najdeme v Byzanci a na Západě mnohé společné fenomény. Bylo to dáno především tím, že v obou případech se prosazoval myšlenkový svět křesťanství společně s podobnými ekonomickými podmínkami, jež měly vliv především na sociální vývoj. Nicméně metody k zajištění stability a prosazení vladařské autority se v obou státních útvarech lišily v důsledku rozdílných sociálních struktur a společenské mentality, která bez ohledu na vliv křesťanství oba světy do určité míry od sebe oddělovala.

Období v prvních letech po nástupu panovníka bylo takřka vždy provázáno konflikty a vzpourami, neboť autorita nového vládce byla slabší a trvalo určitou dobu, než se jeho vláda stabilizovala. Mnohým obtížím bylo nicméně možné se vyhnout, měl-li nástupce na trůn legitimní nárok a pocházel-li z významné dynastie, ověčené sakralitou a prestiží. Především v západním prostředí královský původ vládce a jeho legitimita dávaly možnost razantnějšího uplatňování královské či císařské moci. Zatímco Jindřich I. Ptáčník vystupoval vůči politickým elitám jako *primus inter pares* a respektoval jejich pozici, jeho syn Ota I. již prosazoval svoji vůli s mnohem větší razancí. Podobně také jeho následníci požívali mnohem větší autority, která jim umožňovala radikálněji zasáhnout proti jejich odpůrcům. V byzantském prostředí se metody prosazování císařské moci mírně lišily, neboť zde bylo rozšířené přesvědčení, že císaře jako božího zástupce je třeba bezpodmínečně poslouchat. Na druhou stranu byl tento fenomén vyvažován tím, že pokusy o převrat a uzurpaci trůnu byly mnohem častější, byzantští císaři si proto museli počínat velmi obratně, aby své moci nadměrně nezneužívali. V případě nutnosti však byli ochotní zasáhnout proti svým protivníkům velice tvrdě. Mnoho významných lidí, kteří se podíleli na spiknutích nebo povstáních, bylo fyzicky nebo společensky naprosto zlikvidováno, aby se nemohli stát znovu hrozbou. V západní říši se naopak s rebely, poddali-li se císaři, jednalo mnohem shovívavěji, a ačkoliv často ztratili část svého majetku nebo panství, bylo jim umožněno dále se zapojovat

do politiky. Vzbouřený šlechtic nebyval popraven, neboť takové jednání mohlo vyvolat nevoli mezi politickou elitou.

Při posilování prestiže panovníka šla ruku v ruce s praktickou politikou také reprezentace. Byzantští císaři pořádali okázalé ceremonie, spojené s významnými církevními svátky, které se slavily na mnoha místech Konstantinopole. Prostřednictvím péče o obyvatelstvo hlavního města si nejen zajišťovali klid v byzantské metropoli, ale dávali také najevo svůj majestát a představovali se jako spravedliví panovníci. Propracovaný dvorní ceremoniál a uspořádání císařského paláce upevňovaly císařovu autoritu a umožňovaly mu zahalit se do sakrálního hávu, umocňujícího exkluzivitu jeho osoby. Na rozdíl od Byzance, jejíž vláda spočívala na centralizovaném správním aparátu a dvoře sídlícím na jednom místě, museli být vládcové západní říše velmi mobilní, protože nedostatečně rozvinuté východofranské hospodářství neumožňovalo vydržovat panovníkův dvůr celý rok na jednom místě. Východofranští panovníci museli objíždět zemi, což zároveň odpovídalo tradičnímu pojetí panovnické vlády na západě. Spravedlivá vláda mohla podle dobové mentality být zajištěna tehdy, byl-li vládce země na určitém území fyzicky přítomen a mohl-li vykonávat nezbytné správní kroky, soudit pře a vystavovat privilegia. O výživu jeho dvora a vojska se staraly falce či kláštery, ovšem vedle této funkce měly další důležitou roli. V době, kdy se panovník v určité oblasti nezdržoval, připomínaly jeho symbolickou přítomnost v zemi, a udržovaly tak v povědomí lokální populace a politických elit připomínku jeho vlády.

Aristokracie ve východofranském prostoru mohla těžit ze vznikající společné identity, jež byla navíc posilována celým politickým systémem východofranské říše. Pravidelně konané sněmy a účast na společných taženích integrovaly šlechtu v rámci říše a zároveň jí samé propůjčovaly legitimitu, protože byla (alespoň pasivně) přítomna politickým rozhodnutím. Králové a císaři také uznávali pozici šlechty jako sociální skupiny požívající právo na účast v politickém životě. Naproti tomu byzantští císaři disponovali silnou autoritu mimo jiné také proto, že v Byzanci kromě patriarchátu neexistovala až do druhé poloviny 10. století politická síla, která by dokázala moc centrální vlády vyvážit. Pozemkoví magnáti, kteří dali vzniknout nově se rodící provinční aristokracii, uzavírali sňatky s vysokými příslušníky byzantské byrokracie, čímž se stávali pro centrální vládu ještě nebezpečnějšími. Napětí mezi nově vzniklými magnátskými rody a císařem a následné boje o moc vyvolaly vnitřní krizi v letech 1071 až 1081, během níž byzantská říše ztratila většinu svého území v Malé Asii. V obou případech je však zřejmé, že růst regionálních elit byl silně ovlivněn minimálně od

11. počátku století zlepšující se ekonomickou situací v obou zemích. To vedlo k růstu populace a rozšíření obdělávané plochy, což umožnilo velmožům disponovat většími zdroji.

Západní říše prošla dynamickým vývojem zejména v oblasti vnitřní integrity státního uspořádání. Tím, že Jindřich I. prosadil v nástupnictví primogenituru a zasadil se o nedělitelnost říše, umožnil stabilizaci hranic, a v průběhu času tak došlo k většímu provázání jednotlivých regionů. Motivace králů a císařů otonské a sálské dynastie však nebyla pravděpodobně dána pocitem odpovědnosti vůči státu, ale spíše snahou dosáhnout prostřednictvím výkonu spravedlivé vlády spásy svojí duše. V době, kdy začalo sílit clunyské hnutí, císaři jako nejvyšší světská autorita chápali potřebu obnovy křesťanstva a upřímně ji podporovali. Dle mého názoru se však stále jednalo především o osobní vztah k bohu. Toto politické pojetí reformy ještě nemělo institucionální charakter a nebylo pravděpodobně zpočátku spojeno s jasnou abstraktní představou státu, ačkoliv se v 11. století objevily první náznaky nového vývoje směrem k nadosobní představě moci. V myšlenkovém světě západní říše přesto ještě po dlouhou dobu převládala idea státu personifikovaná v osobě císaře.

V byzantské říši naopak abstraktní pojetí státu znali. V byzantské literatuře toto pojetí většinou označováno termíny *politeia* a *basileia*, v praktické rovině se však hranice mezi císařem a státem v mnoha rovinách stírala. Neexistovalo oddělení finanční správy státního a císařského majetku a císař do značné míry stát také zosobňoval. Na druhou stranu byl císař chápán také jako správce státu. Byzantinci rovněž znali představu veřejného zájmu a stavěli tento princip do kontrastu s běžnou císařskou praxí. Je zajímavé, že v Byzanci se projevil opačný trend vývoje než Západě, neboť v průběhu dalších staletí rozdíl mezi státním a císařovým majetkem kompletně vymizel. Ještě ve 12. století bylo udělování měst či regionů do rukou členů vládnoucího rodu chápáno jako dočasná správa, ovšem za palaiologovské dynastie již císaři brali státní majetek jako svůj vlastní a bez rozpaků jej rozdávali členům provinční elity nebo vládnoucího rodu.

Obě císařství se také potýkala s idejí universalismu, to znamená s nárokem svých vládců na prvenství v rámci rodiny křesťanských panovníků. Jak v Byzanci, tak na Západě však získaly tyto představy velmi brzy četné trhliny. Nárok Byzantinců popřel již roku 800 Karel Veliký a ani západní císaři z řad otonské a sálské dynastie se nemohli trvale těšit vlivu nad celým křesťanským světem. Ani orientace na církevní politiku a provádění církevní reformy úspěch nepřinesla, neboť císařská moc se záhy dostala do sporů s papežstvím, což vyústilo v boj o investituru. Byzantský dvůr přes zřejmý rozpor s realitou nadále trval na postavení císaře jako nejpřednějšího vládce křesťanstva a tento názor v byzantském prostředí

přetrval až do pádu Konstantinopole v roce 1453. Vznik bulharského, latinského, srbského a trapezuntského císařství velmi dobře ukazoval, nakolik byla tato představa iluzorní.

V konečném výsledku to byl právě západ, který získal důsledkem socioekonomického vývoje větší výhody. Velmoži mohli vystupovat jako konstituční prvek státního zřízení, protože byli králem uznáváni za účastníky politického života a požívali v rámci společnosti pozici vycházející z tradice. Jejich postavení bylo chápáno jako legitimní, a tento fenomén se odrazil ve větší stabilitě říše. Navzdory všem vzpourám, které v 10. a 11. století proběhly, nevedly tyto rebelie k likvidaci státní moci a pokud se provincialismus silněji projevoval, působil v tradičních regionech, například v Itálii. Absence těchto tradičních regionů v Byzanci znamenala, že v případě silného oslabení panovnické moci vzaly lokální velmoži vládu do svých rukou bez ohledu na císaře v Konstantinopoli, což mělo pro byzantskou říši zdrcující následky.

Na první pohled mocný stát v čele s absolutním panovníkem se ve víru opakovaných povstání ukázal jako slabý a neschopný se účinně bránit. Společenské napětí, které postupně v Byzanci v důsledku její sociální struktury narůstalo, vedlo v podstatě ke kolapsu byzantské správy na velké části jejího území. Nedostatečná integrace elit ve veřejném životě říše, která se projevila v neochotě magnátů jednat s císařskou mocí, zapříčinila takový úpadek, že se z něj Byzanc nikdy plně nevzpamatovala. Ve změněné socioekonomické situaci již nebylo pro císařskou vládu možné pouze se spoléhat na fungování dvora a přízeň obyvatel Konstantinopole.

Na západě byly naopak východofranské elity součástí politického života říše, bez ohledu na záměry tamějších panovníků. Zároveň ovšem dokázali císaři a králové z řad otonské a sálské dynastie prosadit silnou vládu, při níž se opírali o říšskou církev. Panovnická autorita byla nicméně vždy do určité míry limitována sociálními zvyklostmi. Také západní říši se konflikty a opakovaná povstání nevyhnuly, nenabývaly však nikdy rozsáhlé podoby s tak katastrofálními důsledky, jak k tomu došlo v byzantské říši.

Zdroje

Prameny

Gessellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, *Die Urkunden deutschen Könige und Kaiser. I. Die Urkunden Konrad I., Heinrich I., Otto I.*, Monumenta Germaniae Historica, Diplomata (DD), Hannover, 1879–1884.

ADALBOLD Z UTRECHTU, Georg Waitz (ed.), *Vita Henrici II. Imperatoris*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum (SS), 8, Chronica et gesta aevi Salici, s. 683–695.

DĚTMAR Z MERSEBURKU, Robert Holtzman (ed.), *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series (SS rer. Germ. N.S.), 9, Berlin, 1935.

JAN SKYLITZES, Hans Thurn (ed.), *Synopsis historiarum*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5, Berlin – New York 1973.

KONSTANTIN VII., Imanuel Bekker (ed.), *De cerimoniis aulae byzantinae*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae I., 16, Bonn, 1829.

KONSTANTIN VII., Imanuel Bekker (ed.), *De cerimoniis aulae byzantinae*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae II., 17, Bonn, 1830.

LEON DIAKONOS, Carl B. Hase (ed.), *Historiae libri decem*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 30, Bonn, 1828.

LIUDPRAND Z CREMONY, Joseph Becker (ed.), *Liudprandi opera*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi (SS rer. Germ.), 40, Hannover, 1915; Martina Giese (ed.), *Annales Quedlinburgenses*, Hannover, 2004.

MICHAEL PSELLOS, Émile Renauld (ed.), *Chronographia I.*, Paris, 1926.

MICHAEL PSELLOS, Émile Renauld (ed.), *Chronographia I.*, Paris, 1928.

REGINO Z PRŮMU a ADALBERT Z MAGDEBURKU, Fridericus Kurze (ed.), *Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi (SS rer. Germ.), 50, Hannover, 1890.

THEOPHANES CONTINUATUS, Imanuel Bekker (ed.), *Chronographia*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 45, Bonn, 1839–1841.

WIDUKIND Z CORVEY, Paul Hirsch (ed.), *Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi (SS rer. Germ.), 60, Hannover, 1935.

WIPO, Harry Breslau (ed.), *Wiponis opera*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi (SS rer. Germ.), 61, Hannover – Leipzig, 1915.

Literatura

ALEXANDER, Paul J., *Religious and political history and thought in the Byzantine empire*, London, 1978.

ALTHOFF, Gerd, *Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10. und 11. Jahrhundert*, in: *Frühmittelalterliche Studien* 23, 1989, s. 265–290.

ALTHOFF, Gerd, *Amicitiae und Pacta: Bündnis, Einung, Politik und Gebetsgedenken im beginnenden Jahrhundert*, Hannover, 1992..

ALTHOFF, Gerd – KELLER, Hagen, *Heinrich I. und Otto der Grosse: Neubeginn auf karolingischen Grundlagen*, Göttingen – Zürich, 1985.

ALTHOFF, Gerd, *Die Macht der Rituale: Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*, Darmstadt, 2003.

ANGOLD, Michael, *The Byzantine Aristocracy, IX to XIII Centuries*, Oxford, 1984.

ANGOLD, Michael, *The Byzantine empire, 1025–1204: a political history*, London, 1997.

BERNHARDT, John W., *Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c. 936–1075*, Cambridge, 1993.

BEUMANN, Helmut, Die sakrale Legitimierung des Herrschers im Denken der Ottonischer Zeit, in: HLAWITSCHKA, Eduard, *Königswahl und Thronfolge in ottonisch-frühdeutscher Zeit*, Darmstadt, 1971, s. 158–198.

BEUMANN, Helmut, *Kaisergestalten des Mittelalters*, München, 1984.

BEUMANN, Helmut, *Ausgewählte Aufsätze aus den Jahren 1966–1986*, Sigmaringen, 1987.

BEUMANN, Helmut, *Die Ottonen*, 5. Aufl., Stuttgart, 2000.

BRUBAKER, Lesley (ed.), *Byzantium in the ninth century: dead or alive?*, Aldershot, 1998.

BURY, John B., *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a revised text of the Kletorologion of Philotheos*, London, 1911.

CHEYNET, Jean-Claude, *The Byzantine Aristocracy and its Military Function*, Aldershot, 2006.

CONSTANTELOS, Demetrios, *Byzantine philanthropy and social welfare*, New Brunswick, 1991.

- DAGRON, Gilbert, *Emperor and Priest: the imperial office in Byzantium*, Cambridge, 2003.
- DAVIDS, Adelbert (ed.), *The Empress Theophano. Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, Cambridge, 1995.
- DÖLGER, Franz, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal, 1953.
- EGGERT, Wolfgang, *919 – Geburts– oder Krisenjahr des mittelalterlichen deutschen Reiches*, in: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 17, 1970, s. 46–65.
- EHLERS, Joachim, *Schriftkultur, Ethnogenese und Nationsbildung in ottonischer Zeit*, in: *Frühmittelalterliche Studien*, 23, 1989, s. 302–317.
- EHLERS, Joachim, *Die Entstehung des deutschen Reiches*, Munich, 1994.
- EICKHOFF, Ekkehard, *Theophanu und der König: Otto III. und seine Welt*, 2., durchgesehene Aufl., Stuttgart, 1997.
- ENGELS, Odilo, *Der Reichsbischof in ottonischer und frühsalischer Zeit*, in: CRUSIUS, Irene (ed.), *Beiträge zur Geschichte und Kultur der mittelalterlichen Germania Sacra*, Göttingen, 1989, s. 135–175.
- ERKENS, Franz–Reiner, *Fürstliche Opposition in ottonisch–salischer Zeit*, in: *Archiv für Kulturgeschichte*, 64, 1982, s. 307–370.
- FINCK VON FINCKENSTEIN, Albrecht Graf, *Bischof und Reich: Untersuchungen zum Integrationsprozeß des ottonisch–frühsalischen Reiches (919–1056)*, Sigmaringen, 1989.
- FÖGEN, Marie T., *Das politische Denken der Byzantiner*, in FETSCHER, Irving (ed.), *Pipers Handbuch der politischen Ideen*, 2, s. 41–86.
- FÖGEN, Marie T., *Legislation in Byzantium: a political and a bureaucratic technique*, in: LAIOU, Angeliki E. – SIMON, Dieter (eds.), *Law and society in Byzantium. Ninth–twelfth centuries*, Washington, D. C., 1994, s. 53–70.
- FRIED, Johannes, *Der Weg in die Geschichte: die Ursprünge Deutschlands bis 1024*, Berlin, 1994.
- FRIED, Johannes, *Imperium Romanum. Das römische Reich und der mittelalterliche Reichsgedanke*, in: STEIN–HÖLKESKAMP, Elke – HÖLKESKAMP, Karl–Joachim (eds.), *Erinnerungsorte der Antike: die römische Welt*, München, 2006, s. 156–184.
- GÖRICH, Knut, *Otto III. Romanus Saxonicus et Italicus: kaiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie*, Sigmaringen, 1993.
- HAGN, Hans, *Illegitimität und Thronfolge: zur Thronfolgeproblematik illegitimer Merowinger, Karolinger und Ottonen*, 2006.
- HALDON, John, *Warfare, state and society in the Byzantine world, 565–1204*, London, 1999.
- HARVEY, Alan, *Economic Expansion in the Byzantine Empire, 900–1200*, Cambridge, 2003.

- HENDY, Michael F., *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300–1450*, Cambridge, 1985.
- HENNING, Joachim, *Ways of life in eastern and western Europe during the early middle ages: which way was “normal”?*, in CURTA, Florin (ed.), *East Central and Eastern Europe in the early Middle Ages*, Ann Arbor, 2005, s. 41–59.
- HIESTAND, Rudolf, *Byzanz und das Regnum Italicum im 10. Jahrhundert*, Zurich, 1964.
- HLAWITSCHKA, Eduard (ed.), *Königswahl und Thronfolge in ottonisch-frühdeutscher Zeit*, Darmstadt, 1971.
- HOLMES, Catherine, *Basil II and the governance of empire (976–1025)*, Oxford, 2005.
- JAMES, Liz, *Women, men and eunuchs: gender in Byzantium*, London, 1997.
- JAMES, Liz, *Men, Women, Eunuchs: Gender, Sex, and Power*, in: HALDON, John (ed.), *The social history of Byzantium*, Malden, 2009, s. 31–50.
- KARPF, Ernst, *Herrscherlegitimation und Reichsbegriff in der ottonischen Geschichtsschreibung des 10. Jahrhunderts*, Wiesbaden, 1985.
- KAZHDAN, Alexander – MCCORMICK, Michael, *The social world of the Byzantine Court*, in: MAGUIRE, Henry (ed.), *Byzantine court culture from 829 to 1204*, Washington, D.C., 1997, s. 167–97.
- KELLER, Hagen, *Reichsstruktur und Herrschaftsauffassung in ottonisch-frühsalischer Zeit*, in: *Frühmittelalterliche Studien*, 16, 1982, s. 74–128.
- KELLER, Hagen, *Grundlagen ottonischer Königsherrschaft*, in: SCHMID, Karl (ed.), *Reich und Kirche vor dem Investiturstreit*, Sigmaringen, 1985, s. 17–34.
- KELLER, Hagen, *Herrscherbild und Herrschaftslegitimation. Zur Deutung der ottonischen Denkmäler*, in: *Frühmittelalterliche Studien*, Bd. 19, s. 290–311.
- KELLER, Hagen, *Zwischen regionaler Begrenzung und universalem Horizont. Deutschland im Imperium der Salier und Staufer 1024 bis 1250*, Berlin, 1986.
- KELLER, Hagen, *Zur Einführung: Das Problem der Reichsintegration in ottonischer Zeit*, in: *Frühmittelalterliche Studien*, 23, 1989, s. 244–247.
- KELLER, Hagen, *Zum Charakter der “Staatlichkeit” zwischen karolingischer Reichsreform und hochmittelalterlichem Herrschaftsaufbau*, *Frühmittelalterliche Studien*, 23, 1989, s. 248–264.
- KELLER, Hagen, *Otoni*, Praha, 2004.
- KELLER, Hagen, *Ottomische Königsherrschaft. Organisation und Legitimation königlicher Macht*, Darmstadt, 2002.

- KELLER, Hagen – ALTHOFF, Gerd, *Die Zeit der späten Karolinger und Ottonen: Krisen und Konsolidierungen, 888–1024*, Stuttgart, 2008.
- KRSMANOVIC, Bojana T., *The Byzantine province in change: on the threshold between the 10th and the 11th century*, Beograd, 2008.
- KÜHN, Hans J., *Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert*, Wien, 1991.
- LAIU, Angeliki E. and SIMON, Dieter (eds.), *Law and society in Byzantium. Ninth–twelfth centuries*, Washington, D. C., 1994.
- LAIU, Angeliki E. (ed.) *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century*, Dumbarton Oaks, 2007.
- LEMERLE, Paul, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century*, Galway, 1979.
- LEPPIN, Hartmut – SCHNEIDMÜLLER, Bernd – WEINFURTER, Stefan, *Kaisertum im ersten Jahrtausend: wissenschaftlicher Begleitband zur Landesausstellung "Otto der Große und das Römische Reich. Kaisertum von der Antike zum Mittelalter"*, Regensburg, 2012.
- LEYSER, Karl Joseph, *Henry I and the beginnings of the Saxon empire*, in: *English Historical Review*, 83, 1968, s. 1–32.
- LEYSER, Karl, *Theophanu divina gratia imperatrix augusta: western and eastern emperors in the later tenth century*, in DAVIDS, Adalbert (ed.), *The empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first millennium*, Cambridge, 1995, s. 1–27.
- LEYSER, Karl, *Rule and Conflict in an Early Medieval Society: Ottonian Saxony*, London, 1979.
- LEYSER, Karl, *The ascent of Latin Europe*, Oxford, 1986.
- LEYSER, Karl Joseph – REUTER, Timothy (eds.), *Communications and power in the middle ages. The Carolingian and Ottonian centuries*, London, 1994.
- LITTLE, Lester K. (ed.), *Plague and the End of Antiquity. The Pandemic of 541–750*, Cambridge, 2006.
- LUCHTERHANDT, Manfred, *Stolz und Vorurteil. Der Westen und die byzantinische Hofkultur im Frühmittelalter*, in BAUER, Franz Alto (ed.), *Visualisierungen von Herrschaft. Frühmittelalterliche Residenzen, Gestalt und Zeremoniell*, 2006, s. 171–212.
- MAGDALINO, Paul (ed.), *Byzantium in the year 1000*, Leiden, 2003.
- MAGUIRE, Henry (ed.), *Byzantine Court Culture from 829–1204*, Washington, D. C., 1997.
- MANGO, Cyril, *Eudocia Ingerina, The Normans and the Macedonian Dynasty*, in: *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta*, 14, 1973, s. 17–24.

- MCCORMICK, Michael, *Analyzing imperial ceremonies*, in: *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 35, 1985, s. 1–20.
- MCCORMICK, Michael, *Byzantium's role in the formation of early medieval civilization: approaches and problems*, in: *Illinois classical studies*, 12, s. 207–20.
- MCCORMICK, Michael, *Byzantium and the early medieval West. Problems and opportunities*, in: ARNALDI, Girolamo – CAVALLO, Guglielmo (eds.), *Europa medievale e mondo bizantino. Contatti effettivi e possibilità di studi comparati. Tavola rotonda del XVIII congresso del CISH, Montréal, 29 agosto 1995, Roma, 1997*, s. 1–17.
- MCGEER, Eric, *Sowing the dragon's teeth: Byzantine warfare in the tenth century*, Washington, DC., 1995.
- MCKITTERICK, Rosamond, *Ottonian intellectual culture in the tenth century and the role of Theophano*, in: *Early Medieval Europe*, 2, 1993, pp. 53–74.
- MORRIS, Rosemary, *The two faces of Nikephoros Phokas*, in: *Byzantine and Modern Greek Studies*, 12, 1987, s. 83–116.
- MÜLLER–MERTENS, Eckhard, *Die Reichsstruktur im Spiegel der Herrschaftspraxis Ottos des Grossen: Mit historiographischen Prolegomena zur Frage Feudalstaat auf deutschem Boden, seit wann deutscher Feudalstaat?*, Berlin, 1980.
- MÜLLER–MERTENS, Eckhard, *Romanum imperium und regnum Teutonicorum. Der hochmittelalterliche Reichsverband im Verhältnis zum Karolingerreich*, in: *Jahrbuch für die Geschichte des Feudalismus*, Bd. 14, 1990, s. 47–54.
- NELSON, Janet, *Kingship and empire*, in: BURNS, John H. (ed.), *Cambridge history of Medieval Political Thought*, Cambridge: Cambridge, 1988, s. 211–251.
- NICOL, David M., *Byzantine political thought*, in: BURNS, James H. (ed.), *Cambridge history of Medieval Political Thought*, 1988, s. 49–79.
- NITSCHKE, August, *Karolinger und Ottonen. Von der "karolingischen Staatlichkeit" zur "Königsherrschaft ohne Staat"?*, in: *Historische Zeitschrift*, 273, 2001, s. 1–29.
- OBOLENSKY, Dmitri, *The Byzantine commonwealth: Eastern Europe 500–1453*, London, 1971.
- OIKONOMIDES, Nikolaos, *Title and income at the Byzantine Court*, in: MAGUIRE, Henry (ed.), *Byzantine Court Culture from 829–1204*, Washington, D. C., s. 199–215.
- OIKONOMIDES, Nikolaos, *Social and Economic Life in Byzantium*, Aldershot, 2004.
- OIKONOMIDES, Nikolaos, *Society, Culture and Politics in Byzantium*, Aldershot, 2005.
- REUTER, Timothy (ed.), *The medieval Nobility. Studies on the ruling classes of France and Germany from the 6th to the 12th century*, Amsterdam, 1979.

- REUTER, Timothy, *Germany in the Early Middle Ages, c. 800–1056*, London and New York, 1991.
- REUTER, Timothy, *Nobles and others. The social and cultural expression of power relations in the middle ages*, in: NELSON, Janet L. (ed.), *Medieval politics and modern mentalities*, Cambridge, 2006, s. 111–126.
- REUTER, Timothy, *Requemque, quem in Francia pene peridit, in patria magnifice recepit. Ottonina ruler representation in synchronic and diachronic comparison*, in: REUTER, Timothy; Nelson, Janet L. (ed.), *Medieval politics and modern mentalities*, Cambridge, 2006, s. 127–146.
- REUTER, Timothy, *Assembly Politics in Western Europe from the Eighth Century to the Twelfth*, in: REUTER, Timothy; NELSON, Janet L. (ed.), *Medieval politics and modern mentalities*, Cambridge, 2006, s. 193–216.
- REUTER, Timothy; NELSON, Janet L. (ed.) *Medieval politics and modern mentalities*, Cambridge, 2006.
- SCHIEFFER, Rudolf , *Der geschichtliche Ort der ottonisch–salischen Reichskirchenpolitik*, Opladen. 1998.
- SCHIEFFER, Rudolf, *Kaiser Arnolf und die deutsche Geschichte*, in: FUCHS, Franz, *Kaiser Arnolf. Das ostfränkische Reich am Ende des 9. Jahrhunderts*, München, 2002, s. 1–16.
- SCHLESINGER, Walter, *Die Königserhebung Heinrichs I., der Beginn der deutschen Geschichte und die deutsche Geschichtswissenschaft*, in: *Historische Zeitschrift*, Bd. 221, 1975, s. 529–552.
- SCHLESINGER, Walter, *Die sogenannte Nachwahl Heinrichs II. in Merseburg*, in: SCHLESINGER, Walter; PATZE, Hans – SCHWIND, Fred (eds). *Schlesinger, Ausgewählte Aufsätze*, Sigmaringen, 1987, s. 255–272.
- SCHLESINGER, Walter, *Die Königserhebung Heinrichs I. zu Fritzlar im Jahre 919*, in: SCHLESINGER, Walter; PATZE, Hans – SCHWIND, Fred (eds). *Schlesinger, Ausgewählte Aufsätze*, Sigmaringen, 1987, s. 199–220.
- SCHLESINGER, Walter, *Erbfolge und Wahl bei der Königserhebung Heinrichs II. 1002*, in: SCHLESINGER, Walter; PATZE, Hans – SCHWIND, Fred (eds). *Schlesinger, Ausgewählte Aufsätze*, Sigmaringen, 1987, s. 221–254.
- SCHMID, Karl, *Die Thronfolge Ottos des Großen*, in: HLAWITSCHKA, Eduard (ed.), *Königswahl und Thronfolge in ottonisch-salischer Zeit*, Darmstadt, 1971, s. 417–508.
- SCHMID, Karl, *Über die Struktur des Adels im früheren Mittelalter*, in: SCHMID, Karl, *Gebetsgedenken und adliges Selbstverständnis im Mittelalter, Ausgewählte Beiträge. Festgabe zu seinem sechzigsten Geburtstag*, Sigmaringen, 1983, s. 245–267.

SCHMID, Karl, *Das Problem der „Unteilbarkeit des Reiches“*, in SCHMID, Karl (ed.), *Reich und Kirche vor dem Investiturstreit. Vorträge beim wissenschaftlichen Kolloquium aus Anlaß des 80. Geburtstags von Gerd Tellenbach*, Sigmaringen, 1985, s. 1–16.

SCHMID, Karl (ed.), *Reich und Kirche vor dem Investiturstreit. Vorträge beim wissenschaftlichen Kolloquium aus Anlaß des 80. Geburtstags von Gerd Tellenbach*, Sigmaringen, 1985.

SCHMID, Karl; MERTENS, Dieter – ZOTZ, Thomas (přepř.) (1998), *Gebliit, Herrschaft, Geschlechterbewußtsein. Grundfragen zum Verständnis des mittelalterlichen Adels. Aus dem Nachlaß*, Sigmaringen, 1998.

SCHMINCK, Andreas, *The beginnings and origins of the “Macedonian” dynasty*, in: BURKE, John – SCOTT, Roger (eds.), *Byzantine Macedonia: Identity, Image and History*, Melbourne, 2000, s. 61–8.

SCHNEIDMÜLLER, Bernd (ed.), *Otto III. – Heinrich II. Eine Wende?*, Stuttgart, 2000.

SCHNEIDMÜLLER, Bernd – WEINFURTER, Stefan (eds.), *Ottonische Neuanfänge. Symposion zur Ausstellung "Otto der Große, Magdeburg und Europa"*, Mainz, 2001.

SCHRAMM, Percy E., *Kaiser, Rom und Renovatio*, Leipzig, 1929.

SCHREINER, Peter, *Das Herrscherbild in der byzantinischen Literatur des 9. bis 11. Jahrhunderts*, in: *Saeculum*, 35, 1984, s. 132–51.

STASCH, Gregor Karl (ed.), *König Konrad I.: Herrschaft und Alltag: Begleitband zur Ausstellung 911 Königswahl zwischen Karolingern und Ottonen*, Fulda, 2011.

SCHULZE, Hans Kurt, *Hegemoniales Kaisertum: Ottonen und Salier*, Berlin, 1991.

SCHULZE, Hans Kurt, *Kaiserin Theophanu 972–991: eine junge Frau zwischen Orient und Okzident*, Magdeburg, 2001.

SCHULZE, Hans Kurt, *Sachsen als ottonische Königslandschaft*, in: PUHLE, Mathias (ed.), *Otto der Große. Magdeburg und Europa*, Mainz am Rhein, 2001, Bd. 1, s. 30–52.

SCHULZE, Hans Kurt, *Die Heiratsurkunde der Kaiserin Theophanu: die griechische Kaiserin und das römisch-deutsche Reich 972 – 991*, Hannover, 2007.

SCHULZE, Hans Kurt, *Purpur und Gold für die Braut: Die Heiratsurkunde der Kaiserin Theophanu*, in: ARNDT, Steffen – HEDWIG, Andreas (eds.), *Visualisierte Kommunikation im Mittelalter. Legitimation und Repräsentation*, Marburg, 2010, s. 137–151.

SUCHÁNEK, Drahomír, *Imperium et sacerdotium: říšská církev na přelomu prvního a druhého století*, Praha, 2011.

ŠEVČENKO, Ihor, *Constantinople viewed from the eastern provinces in the Middle Byzantine period*, in: ŠEVČENKO, Ihor (ed.), *Ideology, Letters and Culture*, 1982, s. 712–747.

- TOUGHER, Shaun, *The reign of Leo VI: (886 – 912). Politics and People*, Leiden, 1997.
- TOYNBEE, Arnold J., *Constantine Porphyrogenitus and his World*, Oxford, 1973.
- TREADGOLD, Warren, *The military lands and the imperial estates in the middle Byzantine empire*, in: MANGO, Cyril A.– PRITSAK, Omeljan – PASICZNYK, Uliana M. (eds.), *Okeanos: Essays Presented to Ihor Sevchenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, Cambridge, 1984, s. 619–31.
- TREADGOLD, Warren, *Byzantium and its army, 284–1081*, Stanford, 1995.
- TREADGOLD, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, 1997.
- TREITINGER, Otto, *Die ostromische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im hofischen Zeremoniell*, Darmstadt, 1956.
- WARNER, David A., *Reading Ottonian History: The Sonderweg and Other Myths*, in: *Challenging the boundaries of medieval history*, s. 81–114.
- WEINFURTER, Stefan, *Die Zentralisierung der Herrschaftsgewalt im Reich unter Kaiser Heinrich II.*, in: *Historisches Jahrbuch*, Bd. 106, 1986, s. 241–297.
- WEINFURTER, Stefan, *Heinrich II. Herrscher am Ende der Zeiten*, Regensburg, 2002.
- WEINFURTER, Stefan, *Die Zentralisierung der Herrschaftsgewalt im Reich durch Kaiser Heinrich II.*, Weinfurter, Stefan; KLUGER, Helmuth – SEIBERT, Hubertus – BOMM, Werner (eds.), *Gelebte Ordnung, gedachte Ordnung: Ausgewählte Beiträge zu König, Kirche und Reich; Aus Anlaß des 60. Geburtstages*, Stuttgart, 2005, s. 213–264.
- WEINFURTER, Stefan, *Renovatio imperii: Die Romidee Ottos III. und die Folgen*, in: PUHLE, Matthias – KÖSTER, Gabriele (eds.), *Otto der Große und das Römische Reich. Katalog*, Regensburg, 2012, s. 539–546.
- WHITTOW, Mark, *Decline and fall? Studying long-term change in the east*, in: LAVAN, Luke – BOWDEN, William (eds.), *Theory and practice in late antique archeology*, Leiden, 2003, s. 404–23.
- WINKELMANN, Friedhelm, *Byzantinische Rang- und Ämterstruktur im 8. und 9. Jahrhundert. Faktoren und Tendenzen ihrer Entwicklung*, Berlin, 1985.
- ZIMMERMANN, Harald (ed.), *Otto der Große*, Darmstadt, 1976.